

SCHOOLDOOMEIN

SPORTDOOMEIN | ZORGDOOMEIN | WIJKDOOMEIN

Magazine voor de perfecte leer-, werk- en leefomgeving

De beleving van het debat

De beleving van het debat

Het publieke domein vormt zich meer door het debat, waar voor- en tegenstanders van ontwikkelingen en innovaties elkaar in de arena van het gesprek bevechten of juist omhelzen. Het publieke domein is per definitie een publieke zaak, waar voortdurend over gesproken moet worden om het weer betekenis te geven.

Een belangrijk thema in de agenda van Rijksbouwmeester Floris Alkemade is “de erosie van het publieke domein adresseren; hoe ziet samenleven eruit?” Waar pleinen een functie hadden, net als de publieke gebouwen, verdwijnen die in een sneltreinvaart. Het verdwijnen van kerken, dorpshuizen, gemeentehuizen en ook scholen als fysieke en symbolische uitingen vraagt om een nieuwe definitie van het publieke domein. Dat vraagt bij uitstek om een arena waar (toekomstige) gebruikers naast stedenbouwkundigen, architecten, bouwers, adviseurs en alle partijen die betrokken zijn bij de inrichting van dat domein hun bijdrage leveren.

In een tijdsbestek waarbij wet- en regelgeving langzaam richting de werkelijkheid opschuift, zijn marktpartijen al vele lichtjaren verder. Op de beurzen en bijeenkomsten gaat het over smart buildings, over circulair denken en de transitie van de hele keten en over het revitaliseren van het publieke domein als voorwaarden voor een zinvolle leer-, werk- en leefomgeving.

Schooldomein speelt in op ontwikkelingen door elk nummer weer een debat te organiseren op een plek die bijdraagt aan de essentie ervan. Het Merlet College in Cuijk over licht en lucht, het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht over akoestiek, het IKC De Toverberg in Zoetermeer over het leren in een gebouw zonder muren en het innovatief bouwen in het Kind- en Jeugdcentrum Heliomare in Heemskerk.

Schooldomein wil op die manier een belangrijke bijdrage leveren aan de vernieuwing binnen het publieke domein. Waar mensen elkaar bevragen, bestrijden en vooral ontmoeten start de transitie naar de werkelijkheid van morgen. Beleef daarom het debat; er volgen er meer.

Sibo Arbeek

hoofdredacteur Schooldomein

TRANSPARANTIE LEIDT TOT GOED ONDERWIJS

Architecten en opdrachtgevers moeten weer leren met de natuur samen te werken en niet tegen de natuur in te gaan.

4

HOE EEN GEBOUW ALS EEN TWEDE HUID AANVOELT

Opdrachtgever en architect wilden een veilig gebouw dat uitnodigt om te ontdekken waarbij de activiteiten op vanzelfsprekende plekken plaatsvinden.

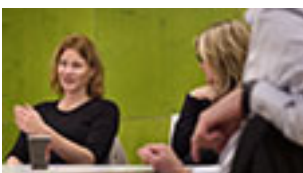
8

KOPLOPERS OVER VERDUURZAMEN EN CIRCULAIR BOUWEN

Waarom lukt het schoolbesturen niet om integraal over hun portefeuille na te denken en vooral vooruit te acteren?

12

HET GEHEIM VAN HELIOMARE

Hoe de samenwerking in een sterk team hielp om een voorziening te maken waar onderwijs en zorg hand in hand gaan.

16

VERNIEUWEN SPORTVOORZIENINGEN IS MAATWERK OP LOKAAL NIVEAU

Om integraal te kunnen denken en ontwikkelen moet je eerst ontschotten. Waarom lukt dat maar mondjesmaat en blijven we in hokjes denken?

20

DE FOCUS OP COGNITIEVE PRESTATIES IS DOORGESLAGEN

Waarom natuurlijk en vooral ook bewegend leren een gezonde bijdrage levert aan de ontwikkeling van onze kinderen. Wie durft nog in een boom te klimmen?

23

LICHT IS EMOTIE

Goede architectuur is denken in termen van licht en zonder licht en lucht kun je niet leven en zeker niet effectief leren.

26

INTEGRAAL DUURZAAM BOUWEN IS HET TOVERWOORD VOOR DE TOEKOMST

Een goed gebouw levert een belangrijke bijdrage aan de leerprestatie. Hoe kun je slim ontwerpen?

30

OPDRACHTGEVERS MOETEN EEN ANDERE UITVRAAG LEREN STELLEN

Voor opdrachtgevers en hun inkopers valt meer te halen dan er nu vaak wordt gevraagd.

34

WAAR ZOUDEN WE ZIJN ZONDER ARCHITECTUUR?

Het belang ervan is evident, maar de spelregels om tot een goede architect te komen zijn onduidelijk. Dat is niet goed voor het vak.

38

ZONDER EEN GOEDE AKOESTIEK KUN JE HET WEL SCHUDDEN

Je zult meer evenementgericht moeten bouwen en het gebouw moet adaptief zijn. Dat stelt natuurlijk andere eisen aan de kwaliteiten ervan.

42

Op initiatief van VELUX en met medewerking van het Merletcollege, Stichting Living Daylights, ICSadviseurs en Ector Hoogstad Architecten vormde het nieuwe Merletcollege in Cuijk het decor voor vier boeiende inleidingen en een debat op het scherpst van de snede: wat is het onderwijsconcept zonder goed gebouw en is de architect ook een goede bioloog? Daarna wachtte het glas en een mooie rondleiding.

TRANSPARANTIE LEIDT TOT GOED ONDERWIJS

Onderwijsconcept en gebouwbeleving bepalen welbevinden leerlingen

Directeur Ben Leenen van het Merletcollege trapt af in wat hij het mooiste gebouw van Nederland noemt: "Al onze 900 leerlingen volgen vol overtuiging onder hetzelfde dak onderwijs vanaf vmbo tot en met gymnasium en technasium. Wat waren onze uitgangspunten: (1) de kwaliteit van de omgeving moest zichtbaar zijn in het gebouw, (2) we wilden een transparant gebouw waar iedereen elkaar kon zien en niemand zich kon verstoppen, (3) we wilden een gebouw met een open karakter dat een gevoel van ruimte geeft. Allemaal uitgangspunten die het contrast met de oude gebouwen weergeven, waar je alleen door een klein raampje in de klas kon kijken en niemand wist wat daar gebeurde. We wilden laten zien wat we doen

en daarom hebben we de lokalen in de nieuwbouw volledig transparant gemaakt; van buiten naar binnen en van binnen naar binnen. In onze visie op het nieuwe gebouw blijft het klaslokaal het uitgangspunt en we hebben dan ook geen leerpleinen. Transparantie is ook belangrijk omdat je eerder het gesprek met elkaar hebt over wat echt in de klas gebeurt. In dit gebouw lopen alle leerlingen door elkaar en hebben ze geen eigen thuisbasis, waardoor elk type onderwijs en elk vak voor iedereen zichtbaar is. Daarnaast wilden we een modern en eigentijds gebouw waarin licht en lucht tot hun recht kwamen. Het gebouw moest ook een bepaalde rust uitstralen, met natuurlijke kleuren en materialen, omdat leerlingen en medewerkers

Foto: Arjen Schmitz Fotografie

"Architecten en opdrachtgevers moeten weer leren met de natuur samen te werken en niet tegen de natuur in te gaan"

het gebouw kleur geven. De transparantie is groot, maar het gebouw is prikkelarm. De ontwerpers van Ector Hoogstad Architecten vonden dit een unieke locatie en wilde buiten de lijntjes kleuren; dat bepaalde mede onze keuze. De rest is geschiedenis en dit gebouw heeft de toekomst."

THE SUN IS NEW EACH DAY

"En dat wist Heraclitus al 450 jaar voor de jaartelling", begint Atto Harsta, "de zon is het meest circulaire van alles en was altijd al de basis voor onze architectuur. Je hebt daglicht en transparantie nodig en als je het niet hebt weet je wat je mist en hoe je het de volgende keer anders moet doen. Alleen jammer dat veel opdrachtgevers maar één keer de kans krijgen en die vaak verprutsen. Onze daglichtbehoefte was de basis van de architectuur, stelde ook Le Corbusier. Vaak denken we dat het om de hoeveelheid licht gaat, maar het gaat over de dynamiek van het licht. Dat vakmanschap moet je terug zien te krijgen, waarbij de natuur het beste medicijn is. Architecten en opdrachtgevers moeten weer leren met de natuur samen te werken en niet tegen de natuur in te gaan. Door te veel fragmentatie laten we iets ontstaan en zorgen dat er een technische oplossing komt. We zijn allemaal buitenmensen, maar dat zijn we massaal vergeten. 90% van de tijd zitten we binnen en dat zitten bedoel ik letterlijk. Het gebouw is er om mensen te verleiden en als je wilt verleiden moet je dat zichtbaar en voelbaar maken. Huisvesting en visie moeten hand in hand gaan. Het bouwbesluit is ooit ontstaan uit de gezondheidswet, om er minimale eisen aan te stellen en ons te beschermen zodat we niet doodgaan. Energieneutraal bouwen bracht veel ►

apparaten in de school en aan elk apparaat hangt een snoer en een stekker; dat is dus een schijnoplossing. Onze kennis over licht en lucht is verbeterd, we weten steeds meer over de effecten van de leeromgeving op kinderen. 25 tot 30% van onze kinderen heeft een indicatie ADHD. Een kind brengt ongeveer 10.000 uur tot zijn 12^e in de school door, dat is meer dan thuis; dus die gebouwde omgeving bepaalt steeds meer de kwaliteit van ons leven. Groen, daglicht en ventilatie hebben een relatie met productiviteit en leerprestatie. We weten nu dat licht en gezondheid iets anders is dan alleen licht om te zien. 200 lux is misschien voldoende om aan een leerprestatie te werken, maar is iets anders dan de 1.200 lux die je nodig hebt om gezond te zijn. En zoals licht belangrijk is, is donker ook belangrijk; één op de drie mensen heeft een slaapprobleem. Daarom een pleidooi voor meer zintuigelijke architectuur als onderdeel van een healing environment.”

DIVERSITEIT EN TOLERANTIE

Joost Ector: “We zijn gespecialiseerd in kennis-landschappen en zo hebben we het Merletcollege ontworpen. Wanneer je op je leven terugkijkt kun je je eigen scholen tot in detail voor de geest halen; het zijn superbelangrijke gebouwen. Veel gebouwen waren vroeger transparant en ruimtelijk opgezet, maar die kwaliteit is gaandeweg verloren gegaan. Hier konden we vanuit de ruimte ontwerpen; de relatie met de Maas, de schepen die langzaam voorbijglijden en het magnifieke van het landschap. Het is dapper van de gemeente Cuijk om deze locatie voor de school te bewaren en zo een cadeau aan jezelf te geven. Het gebouw ontvouwt zich als een periscoop richting de Maas en is van alle kanten transparant; je moet zien waar mensen mee bezig zijn. We vinden diversiteit en tolerantie belangrijk. Kinderen moet je niet uit elkaar trekken, wat weer steeds vaker gebeurt. Hier heerst gelijkheid en kun je aan alles deelnemen. Dit gebouw heeft enorme maten, en dat doen we om voordelige plekken te maken met weinig energieverlies. Licht door een dak halen is heel effectief. Zo kun je heldere lichte gebouwen maken als je de kneepjes kent.”

FACTS AND FIGURES

Martin Rolsma heeft vanuit ICSadviseurs het project begeleid: “Het is in alle opzichten een bijzonder gebouw. We hebben als eerste het oorspronkelijke programma van 9.800 m² teruggebracht naar 9.100 m² door slim en compact te ontwerpen. Door de reductie hebben we kosten kunnen besparen, waardoor er ruimte ontstond om de kwaliteit te verhogen. Ook hebben we in de ontwerpfasen kritisch gekeken naar de open-dichtverhouding. Het verhogen van transparantie in gebouwen geeft natuurlijk extra kwaliteit, maar heeft als nadeel extra kosten en leidt vaak

tot meer warmteoverlast. Om een goede balans te vinden is in dit project gekozen voor smalle lichtstroken waarbij de lichtinval wordt versterkt met spiegels. Hierdoor konden we het transparante deel laag houden en toch voldoende licht binnen halen. Uitgangspunt voor dit project was om een installatie-arm gebouw te realiseren met als doel de onderhoudskosten zo laag mogelijk te houden en de bediening zo eenvoudig mogelijk te houden. Hierbij hebben we samen met de opdrachtgever bepaald om eerst met een bouwfysicus aan de slag te gaan en daarna pas na te denken over de (installatie-) techniek. Dat levert op dat je vanuit de gebruiker begint te denken en niet vanuit het gebouw.” Door te leren uit de praktijk en dat te verbeteren hebben we een nieuw concept ontwikkeld. Dit heeft o.a. geresulteerd in een goed doordacht ventilatiesysteem (natuurlijke ventilatie), zonder klimaatklachten, dat simpel werkt en goed te onderhouden is. Een WKO-installatie was op deze locatie technisch niet realiseerbaar, vandaar dat we hebben gekeken naar alternatieven. Door de gunstige ligging direct aan de Maas is gebruik gemaakt van Maaswater voor de opwekking van verwarming en koeling. In combinatie met een warmtepomp en een warmtewisselaar kan je hiermee het gebouw met minimale kosten verwarmen en koelen.”

TRANSPARANTIE, ONDERWIJSVISIE EN BIOLOGIE

Martine Tornij van Summa college: “Wij vragen ons af of te transparante lokalen goed werken. Uit onderzoek onder studenten blijkt dat ze privacy belangrijk vinden.” Ben lacht: “We wilden eerst folie op de ramen plakken, maar al snel begrepen we dat we daarmee heel ons concept zouden aantasten. Na drie dagen waren de leerlingen gewend en het effect is juist dat leerlingen rustiger worden in dit gebouw dan in de vorige gebouwen toen niemand ze zag.” De afvaardiging van het Rodenborgh College uit Rosmalen is bezig met het eigen programma van eisen voor de nieuwbouw: “We worstelen met ons onderwijsconcept. Uit bezoeken aan andere scholen met grote leerpleinen zien we dat dat vooral chaos oplevert en er geen rust en regelmaat is. We denken zelf aan een verhouding 80% klassikaal onderwijs en 20% in andere werkvormen. Wat is jullie beeld?” Ben antwoordt: “We zijn weliswaar klassikaal georganiseerd, maar transparantie is het uitgangspunt. Traditioneel betekent bij ons niet dat alles achter gesloten deuren plaats vindt. Dit hele gebouw is als een avontuur op-

De vier sprekers in beeld:

Links:
Joost Ector (l) en
Martin Rolsma

Linksonder:
Ben Leenen

Rechtsonder:
Atto Harsta

gezet en dat beïnvloedt het gedrag van de gebruikers ook." Architect Alfons Hams reageert: "Het draait niet om de leerling maar om het onderwijs. Die leerling moet geïnspireerd worden en daar moet je een pakkend aanbod tegenoverstellen. De leerlingen doen het allemaal op een andere manier en verschillende werkvormen maken dat meer leerlingen aanslaan op de methode die je aanbiedt. Je kunt ruimtelijk heel goed een combinatie maken van lokalen en andere werkvormen zonder dat het chaotisch wordt. Mijn ervaring is dat je daardoor juist meer rust in de school krijgt."

Architect Lenneert van Capelleveen: "Dit gebouw is naar het licht ontworpen. Als je 's morgens binnenkomt loop je naar de zon en aan het einde van de dag is de zon aan de achterkant van het gebouw, waar de docentenkamer zit. Dat betekent dat het licht als het ware meeloopt met de dag en dat heeft een relatie met de activiteiten in het gebouw. Daarbij

heb je daglicht van boven en van opzij nodig." Alfons knikt: "Je biedt een breed scala aan werkplekken en mogelijke activiteiten aan en het binnenklimaat moet daarop kunnen inspelen." Atto: "Dat betekent dat de architect ook bioloog en medicus moet zijn. Niet de techniek van het gebouw is uitgangspunt, maar het welbevinden van de gebruikers." Marthijn Reekers tenslotte: "Daglicht bepaalt de dynamiek van de kinderen, dat moet je met elkaar in balans brengen; daarbij gaat het om de spreiding en kwaliteit van daglicht. Soms is méér licht niet de oplossing, maar juist meer gericht of gespreid. Door daar van tevoren met opdrachtgever, architect en adviseurs goed over na te denken, samen met aspecten als akoestiek en binnenklimaat help je gebouwen te maken die de gebruikers activeren en gezond maken." ●

► Voor meer informatie surf u naar www.velux.nl of <https://www.dutchdaylight.nl/>.

BETOVEREND DEBAT IN DE TOVERBERG

Hoe een gebouw als een tweede huid aanvoelt

Foto: Ben Vulkers

Een debat tussen krachtpatsters in een gebouw dat als een huid past. Wat is de visie op de ontwikkeling van het kind en hoe organiseer je dat? En kan een goed gebouw en dito organisatie iets betekenen voor de werkdruk van leerkrachten?

Directeur John Vonk: “Ik ben in 2015 begonnen als directeur van IKC De Toverberg. De essentie van elke organisatie is hoe je mensen in hun passie krijgt. Als dat lukt zijn didactische uitgangspunten minder belangrijk.” Adjunct-directeur Corrie Baas knikt: “Ik had mijn ideale school al lang voor ogen, waarbij het gebouw een schil is om het onderwijs en als een thuis aanvoelt. Toen het er eenmaal stond paste het binnen een week. Er is een bepaalde vrijheid binnen duidelijke kaders. Omdat dit gebouw geen muren heeft is het interieur bepalend; je moet plekken maken die kinderen aankunnen. Zo hebben we een techniekruimte als lab waar kinderen proefjes kunnen doen.” Onderwijs coördinator Marjolein ter Haar: “Niet elk kind leert op dezelfde manier. Het is een uitdaging om je droom uit te laten komen door een plek te maken waar kinderen zelf leren ontdekken.” Adviseur Ineke van Sijl van *Slim Onderwijs*:

“Vervolgens moet je het team betrekken; hoe zorg je ervoor dat de mensen datgene doen wat past binnen de visie? Ik heb geholpen het concept naar een vlekkenplan te vertalen, waardoor het tastbaar werd.” Erik Schotte van LIAG: “Bij deze nieuwe onderwijsvisie paste geen traditioneel ontwerp van een onderwijsgebouw. De ambities van de opdrachtgever hebben we weten te vertalen naar een school zonder klaslokalen. De beleving van ▶

Deelnemers debat

John Vonk
Corrie Baas
Marjolein ter Haar
Sjef Drummen
Herman Hertzberger
Dafne Wiegers
Ineke van Sijl
Erik Schotte
Janet van Oort

Directeur IKC De Toverberg
Adjunct-directeur IKC De Toverberg
Coördinator Kwaliteit & Onderwijs en Passend Onderwijs-Unicoz
Directielid en onderwijskunstenaar Niekée
AHH architecten
AHH architecten
Onderwijs adviseur Slim Onderwijs en bestuurslid VTG.
LIAG Architecten en Bouwadviseurs
ICSadviseurs

het kind stond daarbij centraal. Tegelijkertijd is de school een plaats voor sociale interactie en ontmoeting. Vanuit hun eigen, ‘veilige’ basis worden kinderen gestimuleerd om de ‘open’ ruimte in te gaan en contacten te leggen met anderen.”

Herman Hertzberger vult aan: “Julie gebruiken het woord veiligheid, maar in de geschiedenis hebben we nooit in een veiliger omgeving geleefd dan nu. Het woord veiligheid wordt misbruikt, laat de kinderen eens omvallen en buitenspelen. Veiligheid betekent in mijn ogen vooral geborgenheid. Zorg dat het kind weerstand opbouwt tegen een omgeving die relatief onveilig is. Als je op school niet leert met elkaar om te gaan dan leer je het nooit meer. Dat is deels de invloed van de digitale wereld, die de wereld platslaat. Mijn hele leven staat in het teken van Montessori, waarbij het zelflerende kind centraal staat. Ik denk dat je een school snel kunt beoordelen door te kijken hoe de tafels in een lokaal staan; staan ze centraal gericht of vind je het een gezellige boel. Het beeld van een grote huiskamer als model spreekt me aan als plek waar kinderen elkaar ontmoeten.” Erik: “Het ontwerp van dit IKC zie ik daarom als een voorlopig hoogtepunt; een school bereidt leerlingen niet alleen meer voor op vervolgonderwijs, het ondersteunt hen in het ontwikkelen van sociale vaardigheden voor verdere ontplooiing in de maatschappij. Deze verandering zag je ook al terug in ons ontwerp van Niekée, een middelbare school, dat in feite als een grote huiskamer is ontworpen.” Sjeff Drummen knikt: “Ik vind per definitie dat we het instituut school moeten afschaffen en anders na gaan denken over het leren. We zijn op weg naar een learning society, waar mensen ook vanuit het morele standpunt er voor elkaar zijn. Een school is een leergemeenschap waar mensen elkaar ontmoeten en waar je vader met alzheimerlicht ook welkom is. Je wilt mensen zelfstandig laten leren door het leerproces te optimaliseren; wij leren jou niets, het zijn jouw hersenen die leren.”

DIGITALISERING MAAKT HET ONDERWIJS BETER

John: “Ik wilde een veilig gebouw dat uitnodigt om te ontdekken en waarbij de activiteiten op vanzelfsprekende plekken plaatsvinden. Digitalisering heb je nodig om het onderwijs te personaliseren.” Janet van Oort knikt: “Digitalisering verruimt enorm, maar

“Ik wilde een veilig gebouw dat uitnodigt om te ontdekken en waarbij de activiteiten op vanzelfsprekende plekken plaatsvinden”

niet elk kind kan ermee omgaan; je moet een kind vooral een veilige omgeving bieden en bewust kiezen voor een bepaalde opstelling. Digitalisering is daarbij een middel.” Corrie vult aan: “We hebben gekozen voor vaste devices voor de onderbouw. Dat zetten we klaar, omdat we niet willen dat kinderen met devices rondlopen; bovendien vinden ouders dat niet prettig. We leren kinderen wel om met mediawijsheid om te gaan. Het mooie is ook dat kinderen direct feedback krijgen en in competitie met zichzelf gaan. Het onderwijsplatform Snappet helpt om kinderen zelf hun weg te laten vinden.” Sjeff: “ICT is in mijn ogen zowel middel als doel. Je ontkomt niet aan de digitale wereld en het doel is dat kinderen daarmee om kunnen gaan om goede keuzen te maken. Daarbij komt dat kinderen met hun mobiele telefoon continu verbonden zijn; dat heet interconnectiviteit. Het kwabbetje van de wiskundeleraar kan niet tegen het mobiel op. Interconnectiviteit en rust in je hoofd vormen geen tegenstelling. Je moet de verbeeldingskracht van kinderen stimuleren en daar gebruik je digitale middelen bij.” Herman reageert: “Het is één én. Maria Montessori leerde ons 100 jaar geleden al om te leren door zelf te doen. Het aardige van de digitale wereld is dat die het stomme leerwerk meer kan overnemen, daar heb je geen leerkracht meer voor nodig. Ik ben opgevoed in het zelf leren, maar zou met de digitale mogelijkheden van nu alles anders gedaan hebben. Al dat gewoeg en elke keer dezelfde strijd over de verloren ruimten, elke vierkante meter die geld kostte en lange gangen met lokalen.”

WERKT HET GEBOUW ALS VliegWIEL VOOR MODERN ONDERWIJS?

Herman reageert: “Ja, maar als de docenten niet meegaan ben je nergens. Die moet je dus betrekken.” John reageert: “We zijn met een select clubje gestart en vervolgens waaierde het uit. De leerkrachten konden zich er in eerste instantie niets bij voorstellen. Nu het eenmaal werkt en ze complimenten van ouders krijgen kun je verder ontwikkelen.” Sjeff knikt: “Op Niekée hebben we nu 80 leraren die niets anders willen, maar voordat we begonnen waren er 75 die het niet zagen zitten. Je moet met een klein team naar voren kijken en zo de voorwaarden creëren waarin de docenten in competenties kunnen groeien.” Corrie

Op woensdag 30 augustus 2017 was de officiële opening van IKC De Toverberg in Zoetermeer. In het IKC zijn basisschool 't Schrijverke, kinderopvang De Drie Ballonnen en centrum voor jeugd en gezin Het Meerpunt gehuisvest. Het gebouw is in opdracht van de gemeente Zoetermeer ontworpen door LIAG.

vult aan: “Het gebouw helpt nu mee, maar je moet niet vergeten dat elke ouder in een andere setting is opgegroeid. Wat wij hier doen is niet direct herkenbaar, dus dat kost tijd. Ouders willen hun kinderen beschermen, dus moet je ook nadenken hoe je het onderwijs anders organiseert. Het gebouw maakt dat mogelijk.”

DE ARCHITECT HEEFT EEN BELANGRIJKE TAAK IN HET REALISEREN VAN GOEDE GEBOUWEN

Herman opent: “Natuurlijk, bij een veranderend mensbeeld horen slimme gebouwen, maar dan moet er wel voldoende budget zijn.” Erik: “Dit schoolgebouw is binnen normbudget gerealiseerd. Door de integrale benadering van de ontwerpogave was het mogelijk om een kwalitatief hoogwaardig gebouw met een aangenaam binnenklimaat te realiseren. Zo hebben we vanaf het begin adviseurs op het gebied van bouwfysica bij dit proces betrokken. Een goede akoestiek is bijvoorbeeld van doorslaggevend belang om van dit open en lichte schoolgebouw een succes te maken en om de opdrachtgever dus niet teleur te stellen.” Janet vult aan: “Je ziet ook dat directies in bestaande gebouwen hun onderwijs willen vernieuwen; dat betekent wel iets voor het niveau aan renovatie en het verduurzamen van het gebouw.” Herman: “Een bijkomend argument is dat ouders docenten steeds meer onder druk zetten. Ik hoop dat de mogelijkheden van digitale ontwikkeling die angst wegneemt. Dan wordt de school die gezellige huiskamer waarin kinderen zich natuurlijk ontwikkelen.” Sjeff knikt: “En ons systeem richt zich op het gemiddelde kind en drukt er vervolgens een stempel op, maar elk kind verdient absoluut maatwerk waarbij leven en leren synoniem is, en je leert om je elke dag weer te verbazen.” John: “De lerende organisatie leert met vallen en opstaan. We hebben dingen uitgedacht die voor ons niet werken en gaandeweg zet je daarin stappen.” Herman knikt: “Leer mij het zelf te doen. Een school kan voor mij nog net zo mooi zijn, maar als je de kinderen niet laat zingen komt het niet goed. Laat ze toneelstukjes opvoeren en dingen doen die de verbeelding prikkelen.” Corrie knikt: “Zo zien wij het ook; we beginnen met een inloop en vervolgens bepalen de kinderen zelf wat ze gaan doen. Twee keer in de week mogen de ouders mee. We bepalen samen

de leerdoelen van de dag en hoe de dag eruitziet. De inrichting in dit gebouw is gebaseerd op het ontdekken en samenleven. Zo leren ze zich op de wereld te oriënteren.”

KAN EEN GOEDE LEEROMGEVING DE WERKDruk ONDER DOCENTEN VERMINDEREN?

Sjeff: “Zeker, maar dan moet je wel de negatieve conditionering uit het systeem halen en vertrouwen op het zelfsturend vermogen van kinderen. Dat leidt dan weer tot een gigantische bezuiniging en daarmee beperk je de schade die het onderwijs zelf elke dag weer aanricht.” Erik vanuit zijn rol: “Scholen vervullen tegelijkertijd een steeds belangrijker wordende functie in de maatschappij. Zeker nu buitenschoolse en naschoolse opvang ook in het gebouw zijn ondergebracht. Kinderen en ouders ontmoeten elkaar hier, maar ook buurtbewoners komen hier samen. Ons IKC in Groningen bevat bijvoorbeeld een huiskamer met grote keukens voor ouders en de buurt. Dergelijke voorzieningen hangen natuurlijk wel af van de behoeften in de wijk.” Corrie: “Een IKC is er vooral voor het kind en de buurt vanuit een integrale benadering. Ik merk trouwens dat onze leerkrachten meer ontspannen zijn in dit gebouw. Als er iemand niet is, gaat het leerproces van kinderen gewoon door.”

► Kijk voor meer informatie op liag.nl.

KOPLOPERS OVER VERDUURZAMEN EN CIRCULAIR BOUWEN

Denklijnen voor een mooie toekomst

Partner Rijksdienst voor Ondernemend Nederland vroeg Schooldomein een werksessie voor te bereiden met vertegenwoordigers van schoolbesturen met een vastgoedportefeuille. Die hebben immers ervaring en kunnen andere schoolbesturen helpen bij het zoeken naar integrale duurzame oplossingen. De uitkomsten!

Adviser utiliteitsbouw bij RVO.nl Irma Thijssen trapt af: "Binnen Europa en in Nederland worden energiedoelen steeds verder aangescherpt. Verschillende ministeries hebben duurzaamheid van scholen op de agenda staan. En er zijn veel initiatieven zoals de Green Deal Scholen, die maart 2018 afloopt, het DGBC Deltaplan en de Bouwagenda, plus de nodige initiatieven van marktpartijen. Deze zomer wordt een nieuw Klimaatakkoord gesloten met een klimaatenvolop van 300 miljoen die nog verdeeld moet worden (red: is inmiddels verdeeld). Tijdens de Ronde Tafel van Duurzaamgebouwd op 14 februari werden twee vragen gesteld: Hoe kan het dat dit onderwerp al jarenlang zo weinig prioriteit heeft bij schoolbesturen en hoe zorgen we ervoor dat daadkracht en innovatie vanuit marktpartijen optimaal benut kan worden? We zien dat, nu de bouwsector aantrekt, marktpartijen afhaken of hogere prijzen vragen bij 'kleine' projecten zoals scholen, waar ze ook tegen lange besluitvormingsprocessen aanlopen. Anderzijds krijgen we er komende jaren nog grote uitdagingen bij, zoals Energieneutraal, Aardgasvrij en Circulair. Uiteraard is bekend dat schoolbesturen met de nodige knelpunten te maken hebben. Maar de hamvraag is: *hoe krijgen we de sector in beweging en hoe zorgen we ervoor dat ambities uitkomen? Vandaag zijn enkele koplopende schoolbesturen uitgeno-*

digd. Hoe pakken zij dit aan op portefeuilleniveau en welke tips kunnen zij hun collega's geven om aan de slag te gaan?

DE GROTE LIJNEN

Geert Looyschelder werkt als bestuurder van openbaar onderwijs STIP Hilversum met 19 locaties, waaronder zes monumentale panden: "Binnen onze stichting zijn we met verschillende projecten bezig en merk dat ik zelf de gemeente in beweging wil brengen. Mijn oproep is: *schoolbestuur neem het voortouw om tot circulaire gebouwen voor gezond onderwijs te komen*. Dat ondernemerschap heeft niet altijd gelijk succes, maar iemand moet eraan trekken. Zo ben ik ook bezig om twee scholen op het terrein van een zorgaanbieder te ontwikkelen; daar liggen heel veel kansen voor inhoudelijke samenwerking en het delen van voorzieningen. Mijn tip voor bewustwording is: koop bij wijze van spreken een nieuwe deurmat. Daarmee wil ik zeggen dat ook kleine zichtbare stapjes helpen. Mensen laten zien dat er wat gebeurt, daar krijgen ze energie van. Vervolgens kun je verdere stappen zetten.

Remco Berghuis is projectmanager en vastgoedontwikkelaar bij de gemeente Rotterdam met een focus op frisse scholen en bijzondere contractvormen: "We moeten af van die rigide scheiding tussen investering en exploitatie. Wanneer je net als bij winkels een gebouw casco oplevert en de school

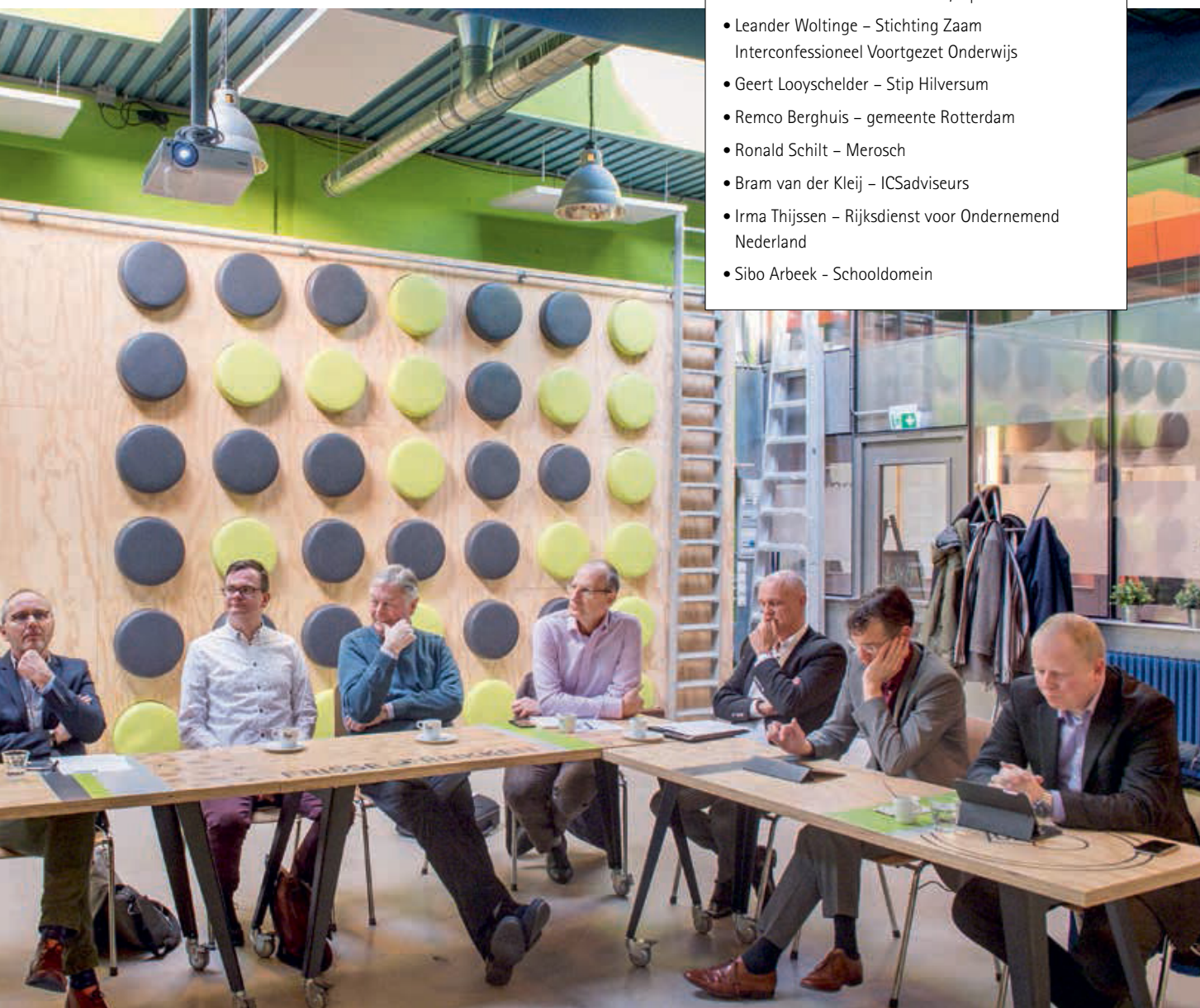
het hele inrichtingsconcept laat bedenken zou je veel meer ondernemerschap stimuleren en ben je van die gekke scheiding tussen investering en exploitatie af. *Je moet de school veel meer zien als een maatschappelijk bedrijf dat als een commerciële winkel kan opereren*, zodat ze beter hun eigen tent kunnen beheren. Volgens mij biedt dat enorm veel mogelijkheden. En stel vooral samen een business case op vanuit een TCO-benadering. Dat helpt enorm.”

Eric van Dorp beheert als bestuurder van SPO Utrecht 36 scholen en 54 gebouwen: “In 2006 werd het masterplan huisvesting vastgesteld en inmiddels zijn bijna alle gebouwen aangepakt. Duurzame maat-

regelen sneuvelen vaak als eerste als de budgetten onder druk staan, terwijl iedereen wel circulair zou willen bouwen. *Een circulair gebouw heeft een bepaalde restwaarde en in de huidige systematiek wordt het gebouw in 40 of 60 jaar volledig afgeschreven*. Hoe kom je tot een betere waardebeoordeling? Dat betekent ►

DEELNEMERS

- Ruud Schook – Ons Middelbaar Onderwijs (OMO)
- Eric van Dorp – SPO Utrecht
- Maarten Boelsma – BOAadvies/Esprit Scholen
- Leander Woltinge – Stichting Zaam Interconfessioneel Voortgezet Onderwijs
- Geert Looysschelder – Stip Hilversum
- Remco Berghuis – gemeente Rotterdam
- Ronald Schilt – Merosch
- Bram van der Kleij – ICSadviseurs
- Irma Thijssen – Rijksdienst voor Ondernemend Nederland
- Sibo Arbeek – Schooldomein

dat je anders moet gaan kijken naar de financiering en de systematiek van afschrijving. Volgens mij liggen daar enorme kansen. Hier staan de meeste gemeenten nog in de kinderschoenen. De vergoeding voor materiële instandhouding is in basis al te laag en daarom resteert er weinig tot geen ruimte voor investering in gebouwen. Omdat schoolbesturen het risico op investeringen niet goed kunnen dragen ben ik tegen een lening met een bepaald rentepercentage. Dat gaat weer ten koste van het onderwijs. *Ik pleit voor een fonds die investeringen voorschiet en waar je aan teruggeeft wanneer je gaat invorderen.*"

Leander Woltinge is manager huisvesting bij het

len in de exploitatie echt opleveren. *Ook is er geen duidelijke business case rond terugverdientijden van duurzame maatregelen.* Dat maakt ook dat je telkens opnieuw een afweging moet maken en niet tot een integrale aanpak komt. *Al die plannen voor duurzame renovatie met meer investering zijn dan toch afhankelijk van de gegeven financiële kaders en dus vaak ook van het meedenken van een gemeente.* Daar zien wij nog grote verschillen, waardoor wij als grote schoolvereniging telkens per project een andere afweging moeten maken."

Maarten Boelsma werkt vanuit BOAadvies onder meer als huisvestingsadviseur voor Esprit, een

schoolbestuur Zaam met 24 scholen in het voortgezet onderwijs: "Ik denk dat er nog veel laaghangend fruit is. Met een energiescan kun je bijvoorbeeld al heel veel halen in relatie tot bewustwording. Ik verwacht dat het met verduurzamen snel gaat, omdat de Europese en landelijke normen dat voorschrijven. De markt pakt dat over en je ziet ook dat grotere gemeenten zoals de G4 actief meebewegen." Projectmanager Bram van der Kleij heeft bij ICS-adviseurs duurzaamheid in zijn portefeuille: "Ik zie dat verduurzamen kansrijker is op portefeuilleniveau. Daar zie ik voorbeelden van geslaagde innovatie. Daarvoor is wel een gedragen visie tussen bestuur en gemeente nodig. *Echt geslaagde projecten staan samen met een levensduurverlenging.* De gemeente bepaalt het niveau voor de portefeuille en investeert in functionele levensduurverlenging, een niveau Frisse Scholen en een energieniveau. Aanvullende investering in bijvoorbeeld opwekken van energie ligt dan bij het schoolbestuur, want dat verdient je terug. De gezamenlijke visie maakt tevens dat de school niet alleen in technische maatregelen investeert, maar ook in een duurzame onderwijsvisie."

Ruud Schook, vastgoedmanager OMO: "Iedereen probeert binnen het budget er zoveel mogelijk duurzaamheid in te stoppen, maar er is geen algemene database waaruit blijkt wat duurzame maatregelen

scholengroep met 12 scholen in het primair en voortgezet onderwijs: "Eigenlijk voeren wij een discussie over het verleden. De opgave voor de komende tien jaar is om het CO₂ niveau drastisch terug te brengen. In 2020 moeten alle nieuwe gebouwen in Nederland bijna energieneutraal zijn en kijk waar we nu nog staan. Je zou echt ambitieuze schoolbesturen extra moeten ondersteunen, maar de meeste blijven met de gemeenten hangen in de oude discussies. *Zolang er geen richtlijnen zijn over wie voor financiering verantwoordelijk is werkt het niet, ook al heeft het Rijk taken en middelen gedecentraliseerd.* Het spanningsveld tussen Rijk die de regels oplegt en de taken en middelen gedecentraliseerd heeft, komt hier goed tot uitdrukking. Op het moment dat de wetgeving verandert is er geen weg meer terug; kijk naar de EPC-norm of frisse scholen. Dan komt de markt snel in beweging."

Ronald Schilt is directeur van Merosch: "Waardeer waarde. Als je nu kijkt naar de markt is het vanuit de financiën lastig om een gesloten businesscase te maken, waardoor veel goede ideeën aan de voorkant sneuvelen. Als je de waarde over de totale levensduur mag meenemen is hij wel weer sluitend. We gaan naar een andere vorm van extrapolatie toe en dat betekent dat gemeente en schoolbesturen moeten schakelen."

DUURZAAMHEID EN ENERGIE ACTUEEL

Eric: "De thema's duurzaamheid en energiebesparing zijn nu actueel, denk aan de aandacht voor gasloos bouwen. *De vraag waar je energie vandaan haalt wordt steeds principiëler.* Door al die elektrische apparatuur in de school heb ik torenhoge rekeningen." Geert: "Ik wil heel graag circulair bouwen. De gemeente Venlo en de ABN-AMRO bouwen circulair waarbij de restwaarde op de materialen substantieel is. De gemeenten gaan voor onderwijsgebouwen nog uit van een totale afschrijving. Wij zouden geholpen zijn als daar beweging in komt. Het is daarnaast jammer dat wij als schoolbestuur

lijkt is dat de milieuprestatie van materialen van gebouwen een steeds belangrijkere factor wordt in de totale milieubelasting, maar soms bijt dat weer de ambities rond de energieprestatie. In feite zitten we in een transitieperiode. Daarnaast zijn goede business cases van belang waarbij je ziet wat bij duurzame investeringen de terugverdientijden zijn." Remco reageert: "Ik heb goede ervaringen met het opstellen van business cases door de gemeente en schoolbesturen. *Je kunt vanuit een TCO-benadering laten zien wat de exploitatiegevolgen zijn van bepaalde keuzen.* Samen kun je vervolgens optimaliseren, maar ook risicofactoren in beeld brengen."

"De Beslisboom Verduurzaming Scholen geeft handreikingen voor een integraal pakket aan maatregelen en maakt zichtbaar over welke kosten je praat"

niet in stenen mogen investeren." Irma reageert: "Dat is officieel niet meer zo. Als staatssecretaris heeft Sander Dekker gezegd dat het wel mag, maar OCW wil het nog niet formeel vaststellen en we zien dat inspecties er wisselend mee omgaan. Het zou goed zijn wanneer daar duidelijke richtlijnen over komen." Ronald: "Er zit een soort spanning tussen de verwachting van de waarde in de toekomst. Ga je voor gasloos bouwen of voor een maximaal hergebruik van bestaande gebouwen en materialen. Bovendien zie je dat gemeenten worstelen met telkens wijzigende afschrijvingstermijnen. *Duide-*

GO WITH THE FLOW

Irma: "Wat ik uit de markt terug hoor is dat schoolbesturen nog vaak de capaciteit en expertise missen. *Ze doen veel kleine dingen als ze wat geld hebben maar op portefeuilleniveau integraal denken inclusief het onderhoud dat lukt niet.* Als voorbeeld zag ik bij een schoolbestuur met tien scholen verspreid over verschillende gemeenten en met serieuze aandacht voor energie dat zij werken met losse eenjarige onderhoudscontracten voor de cv, losse aanbesteding van zonnepanelen en led verlichting, inregeling van installaties door verschillende onderhoudsbureaus en ga zo maar door. Daar blijft veel geld hangen. *De Beslisboom Verduurzaming Scholen geeft handreikingen voor een integraal pakket aan maatregelen en maakt zichtbaar over welke kosten je praat voor enkele referentiescholen.* De Rabobank heeft een impactlening om scholen te helpen verduurzamen en DGBC wil er met de Deltaplengroep ook mee aan de slag. Dat helpt om een integrale aanpak te kiezen. Mijn advies is dan ook om mee te gaan met de flow die er nu is en de kansen van het Klimaatakkoord te pakken. Ik zie jullie daarbij als de koplopers." 🗣️

▶ Kijk om de beslisboom te gebruiken op beslisboom-verduurzamingscholen.nl en op rvo.nl/actueel/nieuws/nieuwe-online-tool-beslisboom-verduurzaming-scholen.

HET GEHEIM VAN HELIOMARE

Nieuw Kind- en Jeugd-centrum voor leerlingen met een beperking

Het nieuwe Kind- en Jeugdcentrum (KJC) Heliomare in Heemskerk is een centrum waarin alle diensten rondom kinderen en jongeren met een beperking in één gebouw zijn gecombineerd. In het KJC is tevens een Multifunctionele Sportaccommodatie met 4 gymzalen en een zwembad geïntegreerd. Het robuuste gebouw van ruim 12.000 m² met in het centrum een publieke plaza met restaurant en vergaderfaciliteiten met patio, heeft een open uitstraling naar de omgeving met rondom een veranda. De belangrijkste spelers over het proces en het resultaat.

Dit project laat zien hoe onderwijs en zorg ruimtelijk maximaal zijn geïntegreerd.

Leo Kicken heeft vanuit Heliomare het proces begeleid: “We hebben altijd het *1 kind 1 plan* als leidraad genomen. Het gebouw is in september in gebruik genomen en de positieve effecten zijn nu al zicht- en merkbaar. Medewerkers vanuit zorg en onderwijs werken veel samen en maken gebruik van dezelfde voorzieningen; het nieuwe gebouw zet veel meer aan tot samenwerking dan de ‘oude’ gebouwen in Wijk aan Zee. Het loopt meer door elkaar heen en je hebt minder de mogelijkheid je af te scheiden; je ziet niet meer wat onderwijs of zorg is. Tanneke Willems stelde vanuit ICSadviseurs het businessplan op en was betrokken bij de programmering: “De gebruikers hebben een betere dienstverlening gekregen. Dat is het voordeel van de verschillende programma’s die in elkaar geschoven zijn, waarbij zowel naar de binnen- en buitenruimte is gekeken en in het kloppend hart iedereen samenkomt.”

Tjarda Adema heeft in de engineerings- en realisatiefase vanuit bbn adviseurs het proces begeleid: “Je hebt als bezoeker niet in de gaten dat sport, onderwijs en zorg in dit gebouw zijn geïntegreerd. Dat maakt het ook tot een uniek gebouw.” Tanneke: “Juist die eerste fase van ingebruikname is belangrijk om ook de organisatie te transformeren zodat de kansen die het gebouw geeft benut worden. Daar moet je flink bovenop zitten.” Leo bevestigend:

“We zitten in een transformatie naar een andere inrichting van het bedrijf, waarbij het kind nog meer centraal staat en alles wat dat ondersteunt wordt geïntegreerd. Bijzonder is dat we door de invoering van passend onderwijs op krimp hebben ingezet, maar juist groeien; eigenlijk hebben we nu al een te krappe school gebouwd.”

DOORDECENTRALISATIE

Yvonne Hakze heeft het proces vanuit de gemeente Heemskerk begeleid: “We wilden vanuit onderwijs-huisvesting graag dat Heliomare van Wijk aan Zee naar Heemskerk zou komen. Dat hebben we mogelijk gemaakt door de wettelijke taken op het gebied van onderwijshuisvesting aan Heliomare door te decentraliseren en de koppeling te maken met een gemeentelijke multifunctionele sportaccommodatie, die wij in de wijk De Velst wilden realiseren. Door de vraag naar sportaccommodatie van Heliomare te koppelen aan de bouw van een gemeentelijke sportzaal, konden we de exploitatie van alle sportzalen beter inrichten en kon Heliomare efficiënter met de eigen sportbehoefte omgaan, waardoor we minder sportmeters hebben gebouwd.” Leo knikt: “Vanuit het bestaande onderwijsmodel was deze voorziening niet mogelijk geweest. Nu kregen we de volledige verantwoordelijkheid van de bouw van het KJC, waardoor het mogelijk was onderwijs, sport en zorg integraal te realiseren. De gemeente blijft verantwoordelijk voor” ➤

de multifunctionele sportaccommodatie en we maken goede afspraken over het beheer en onderhoud.” Yvonne: “Ik heb er altijd in geloofd omdat het een goed proces was, waarbij door-decentralisatie spannend is; het is juridisch complex en onze financiële mogelijkheden beperkten zich tot wat via de algemene uitkering werd ontvangen voor de leerlingen van Heliomare. Daarmee heeft Heliomare de businesscase rondgerekend. Wat zeker hielp was de extra subsidie van de provincie Noord-Holland om de buiteninrichting inclusief het parkeren en de ontsluiting naar het KJC toe goed te regelen. De provincie wilde graag Heliomare als bovenregionale voorziening voor de regio behouden.”

De vormgeving en architectuur werken als een nieuw landmark in de omgeving.

Yvonne: “Het is een landmark binnen Heemskerk geworden. We hebben veel energie gestoken in het zoeken naar een architect die begreep wat we verwachtten en de goede taal sprak. Dat is Marlies Rohmer geworden. We wilden bijvoorbeeld geen blokkendoos en juist een gebouw met een gezicht dat herkenbaar was.” Roy Pellikaan knikt: “Het heeft een rechthoekige vorm, maar het zijn vier losse gevels die architectonisch op elkaar afgestemd zijn. Bij een blokkendoos weet je niet welke kant wat is, maar hier biedt elk perspectief weer een nieuwe ervaring. Het is een design en build aanbesteding, maar wel met een VO+. Het voordeel van Marlies is dat ze en groot kan denken en ook heel klein met de materialen meedenkt. Zo heeft ze samen met de metselaar nog aan het gevelbeeld gesleuteld, waarbij de stenen verspringen en in mooie patronen zijn gelegd.” Yvonne lacht: “Het grappige is dat iedereen steeds enthousiaster werd. De metselaar maakte een proefstuk en toen ontstond een wow gevoel. Met name in de overloop van de hoeken moesten de patronen doorlopen. Die ronde ramen in de gevel geven het gebouw een bepaald effect, waardoor de mensen die aan de overkant wonen steeds nieuwsgieriger werden.”

Het bouwproces was innovatief omdat de aannemer vanuit de exploitatie mocht denken.

Tjarda: “Omdat je vanuit het VO+ snel met de uitvoerende partijen om tafel zat, kon optimaal gebruik gemaakt worden van de kennis en kunde van de uitvoerende partij. Daar ligt de kracht van een geïntegreerd contract. Bij het aanbesteden op basis van een bestek ligt dat heel anders.” Roy knikt: “Hier kwamen alle disciplines op tijd aan bod en de basisengineering stond toen we begonnen. Omdat we ook in de UK met pps-projecten ervaring hebben konden we onze ervaring hier maximaal inzetten, waardoor we beter konden inspelen op de vraag. De plannen waren ambitieus en het budget was uitdagend, dus hebben we in de constructie een slimme gevel gemaakt.” Leo: “De kracht van Pellikaan lag

Roy Pellikaan

Tanneke Willems

Leo Kicken

Architect Marlies Rohmer

"In het begin lag er een relatieschema vanuit de functionaliteit met veel aan elkaar geregen ruimten van verschillende grootte. Ik heb als eerste gekeken waar ik ruimtes naar elkaar toe kon trekken, zodat het meer modulair verkaveld werd. Toen heb ik een kernachtige vorm gemaakt met alle sportfuncties op het noorden zodat er geen zoninstraling was. Voor de rest heb ik een carré gemaakt met een paar goede buitenruimtes, een hof, een speelstraat en een speeldeuk op de eerste verdieping. Het simpele schema lijkt op de plattegrond misschien wat saai, maar biedt de mogelijkheid om heel flexibel te kunnen variëren met ruimtes en sferen. In het gebouw heb ik een basale Scandinavische sfeer geschapen met wit gebeitst multiplex. De hoofdopzet voor het interieur is in hetzelfde materiaal uitgevoerd. Ik ben met alle partijen aan de slag gegaan die vanuit de workshops hebben aangegeven wat hun ideeën waren over hun eigen domein. Overal waar het kon heb ik puin opgenomen, waardoor transparantie ontstond. Het gebouw is van alle kanten benaderbaar en in het hart heb ik een enorme plaza gelegd, de grote ontmoetingsstraat. Vanuit die simpele basisopzet zijn op die manier allerlei mooie plekken ontstaan. Door die modulaire opzet is veel geld bespaard, dat vervolgens in de inrichting van het gebouw kon worden gestoken. Dat zie je terug. Het was mijn eerste VO+ opdracht binnen een UAV-GC-contract. Dat was spannend, maar ik vind dat Pellikaan het goed heeft uitgevoerd. Het is het gebouw geworden dat we met elkaar bedacht hebben."

Yvonne Hakze

in het uit elkaar trekken van hapklare brokjes in het bouwproces, waardoor we ook meer zicht kregen op de effecten voor de exploitatie." Tjarda over het proces: "UAV-GC kun je heel star ingaan maar ook vanuit de menselijke kant inrichten. In een proces als deze maakt het durven hebben van wederzijds vertrouwen, transparantie en het samen willen doen het verschil, dat heb ik als contractmanager proberen te bereiken. Als je ziet wat er binnen de tijd is gerealiseerd, mogen we wel zeggen, dat het met deze waarden in ons team wel goed zat." Yvonne: "En dat heeft met de inbreng van vrouwen aan tafel te maken. Heb je alleen maar mannen aan tafel dan wordt het een heel ander proces."

De inrichting en vormgeving faciliteren maximaal het primaire proces.

Leo: "Het plein is de centrale ontmoetingsruimte; dat gaat de hele dag door en daar ervaar je dat de school leeft. Bijzonder is dat de met en door leerlingen, in de semiprofessionele keukens, bereide maaltijden in de ontmoetingsruimte worden geserveerd. Medewerkers, leerlingen en ook bewoners uit de buurt maken er graag gebruik van. Maar je ziet ook behandelaren met kinderen actief bezig op de atletiekbaan. Dat zorgt ervoor dat binnen en buiten verbonden zijn." Yvonne: "We hebben vanuit het gebied gedacht; de zichtlijnen en doorgaande lijnen vanuit het park door het gebouw waren belangrijk."

Het is in alle opzichten een duurzaam gebouw geworden.

Tjarda legt uit: "Duurzaamheid kent verschillende facetten: naast technische oplossingen, is er meer: willen er mensen werken, kun je de materialen hergebruiken, is het gebouw flexibel en uitbreidbaar, worden de ruimten effectief gebruikt." Leo: "Voor de akoestiek is een hot item geweest en hoofdthema voor het gebouw en onze doelgroepen. Wanneer je revalidatie en onderwijs wilt integreren moet het

DEELNEMERS

- Leo Kicken – Heliomare
- Yvonne Hakze – gemeente Heemskerk
- Tjarda Adema-Platvoet – bbn adviseurs
- Roy Pellikaan – Pellikaan Bouw
- Tanneke Willems – ICSadviseurs
- Sibbe Arbeek – Schooldomein
- Marlies Rohmer – architect (bijdrage in kader)

geluid goed zijn. Normaal gaan kinderen harder praten, maar in dit gebouw gelukkig niet." Yvonne vult aan: "Wij vonden het belangrijk dat er een WKO-opslag was, waardoor je het gebouw goed kunt verwarmen en koelen." Tanneke: "En doordat het centraler in het voedingsgebied ligt zijn de vervoersbewegingen afgenomen. Dat is ook duurzaam." Roy vult aan: "Het gebouw is modulair opgebouwd zodat het ook een ander gebruik kan hebben en door het multifunctioneel karakter zijn er minder m² gebouwd. Het is vooral voor de gebruiker een heel fijn gebouw, dat het juiste klimaat biedt. Ook in de maintain-kant hebben we met natuurlijke materialen gewerkt die goed te onderhouden zijn." Yvonne ten slotte: "We wilden de opening groot uitdragen, maar Heliomare wilde het graag klein houden. De kinderen hebben dan ook zelf de opening georganiseerd en dat was geweldig. Daar krijg ik nog steeds kippenvel van en dan weet je weer voor wie je het allemaal doet." 🗨️

▶ Kijk voor meer informatie op pellikaan.com. Voor meer informatie over de procesregie mailt u met Tanneke Willems: tanneke.willems@icsadviseurs.nl (pve en selectie partijen) en met Tjarda Adema-Platvoet: t.platvoet@bbn.nl (procesmanagement realisatie).

Tjarda Adema-Platvoet

ONTSCHOTTING IS NODIG OM INTEGRAAL
TE KUNNEN ONTWIKKELEN

Vernieuwen sportvoor- zieningen is maatwerk op wijkniveau

Gaan we in de toekomst naar kleine stads- en sportparken of andere voorzieningen in de buurt om te sporten en te bewegen? Het kan als, om te beginnen, heel veel lokale partijen met elkaar samenwerken: sportverenigingen, gemeente, welzijnsorganisaties en scholen. Een school in Appingedam heeft er al een verdienmodel voor gemaakt, bleek tijdens de ICSadviseurs expertmeeting sport 2018, in Omnisport Apeldoorn tijdens het WK Baanwielrennen.

STELLING 1:

Het motto 'Versterking van burgerparticipatie' wordt vaak misbruikt om bezuinigingen te verantwoorden.

De eerste stelling lokt een stevige start van de discussie uit. Er komen verhalen los over de jaren sinds 2010, waarin gemeenten flink hebben moeten bezuinigen op sport, het sociale domein en cultuur. Hoe het in gemeente Buren ging, is wel exemplarisch. "De boodschap in 2010 aan de verenigingen was eigenlijk: u zoekt het maar uit met het onderhoud van de voorzieningen", vertelt Jur Marringa. "De sfeer was slecht. Toch stonden er mensen op die het zelf zijn gaan doen. Zelfs de plaatselijke boer hielp mee met het onderhoud. Clubs gingen met de gemeente en geleidelijk ook met elkaar in overleg. De ingre-

diënten om het weer op te bouwen zijn onder andere bewegen, gezondheid, voeding, participeren. Maar we komen dus wel van ver."

Mooi, die ontwikkeling, vindt Mark van Rotterdam. Maar de inzet van inwoners verschilt nogal per wijk. "In wijken waar veel mondige mensen wonen, pakken burgers hun rol al. Verder hebben ze in de ene wijk meer met sport en onderhoud en in de andere meer met het sociale domein. De vraag is hoe de gemeente de afstemming daartussen kan faciliteren. Daarnaast zie je dat sterke verenigingen meer verantwoordelijkheid voor het beheer aandurven. Onze rol als gemeente is dat we de controle houden. De voorzieningen moeten er mooi bij blijven staan. Bovendien zijn we als vastgoedeigenaar aansprakelijk. We ontwikkelen nu een toekomstvisie voor drie sportparken, waarin één organisatiestructuur en het gezamenlijk gebruik van accommodaties wordt onderzocht."

VITALE BURGER

In Zwolle is het beleid sinds de bezuinigingen meer sociaalmaatschappelijk gericht. Aart Janssen: "Wij hebben de vitale burger als focus van beleid. Daarom zoeken we nu verbinding met welzijn, ouderen, zorgpartijen. Het gaat om wat er in de accommodaties

gebeurt. We hebben onze tarieven met twintig procent verhoogd. Toch hebben verenigingen het nieuwe beleid geaccepteerd.” De opgave voor verenigingen is nu wel hoe ze hun verdien capaciteit kunnen vergroten. Volgens Aart Janssen betekent dat voor hen: meer samenwerking met maatschappelijke partners. “Voor ons wordt de vraag leidend hoe je dat sportbeleid positioneert in het welzijnswerk.” Melger Seebregts valt hem bij. “Sport moet de vraag ophalen uit het sociale domein. We werken nu met gebiedsagenda’s. Daarin komt het woordje sport bijna niet voor. Een van onze grootste opgaven is om sport veel meer de wijken in te brengen in plaats van het allemaal te laten gebeuren op de grote sportparken met een hek eromheen.”

STELLING 2:

Verenigingen zijn druk met overleven en leden werven. Ze hebben weinig ruimte om er maatschappelijke taken naast te doen.

Voor de deelnemers is het een bekend fenomeen. Wedstrijden organiseren, leden werven, de faciliteiten onderhouden en dan ook nog eens nadenken over een bredere, maatschappelijke rol? Dat gaat bijna niet. En hoe kom je aan vrijwilligers?

DEELNEMERS ICSADVISEURS EXPERTMEETING SPORT 2018

- Jur Marringa, beleidsmedewerker Sociaal Domein, gemeente Buren
- Mark van Rotterdam, senior adviseur Vastgoedbeheer, gemeente Amersfoort
- Aart Janssen, strategisch beleidsadviseur, gemeente Zwolle
- Melger Seebregts, coördinator Sportaccommodaties, gemeente Amsterdam
- Lydia Terpstra, beleidsmedewerker Onderwijshuisvesting, gemeente Appingedam
- Petra Schipper, senior projectcoördinator, Gelderse Sport Federatie
- Klaas Reinders, directeur Eemsdeltacollege, Appingedam
- Sander Akkerman, directeur van KYBYS ING
- Jan Carlo Bos, teamcoördinator Team Samenleving, gemeente Nunspeet
- Doriene Bakker en Michel de Boer (organisator expertmeeting), ICSadviseurs
- Theo Fledderus, debatleider, Fledderus Consult

“Niemand heeft tijd tegenwoordig”, zegt Lydia Terpstra. “Vind maar eens een opvolger van iemand die 25 jaar de wedstrijd zaken heeft gedaan.”

Petra Schipper vindt dat gemeenten verenigingen moeten helpen. “Gemeenten hebben de sportverenigingen nodig bij het uitvoeren van het beleid voor sport en nu ook het sociale domein”, stelt ze. “Wij komen bij verenigingen die dat hartstikke ingewikkeld vinden. Help verenigingen om de blik naar buiten te richten. Maar dan moeten daar andere vrijwilligers tegenover staan. Verenigingen mogen niet het afvoerputje van het gemeentelijk beleid worden.”

Schooldirecteur Klaas Reinders haakt hierop in met zijn visie waarin de driehoek onderwijs-sociaal domein-sportverenigingen centraal staat. “We hebben een sportzaal en een kantine die ook prima zijn te gebruiken door sportverenigingen”, vertelt hij. “Onze school doet het beheer met subsidie. Het is een klein businessmodel.”

Het doet Sander Akkerman denken aan de binnensporten waarvoor het normaal is dat je samen een zaal gebruikt. “Zie de belijning op de vloer voor de verschillende zaalsporten. Voor buitensporten is dat gezamenlijke gebruik minder vanzelfsprekend. De trigger om het toch te gaan organiseren, is dat je beseft dat je samen sterker bent.” In Nunspeet ervaren tien verenigingen dit inmiddels. Jan Carlo Bos: “Wij hebben onlangs een subsidie ontvangen met als doel om de samenwerking van onderaf te stimuleren. Wat bindt ons om op het sportpark samen te leven? Daar gaat het om.”

STELLING 3:

Er is nog geen integrale aanpak voor het ontwikkelen van toekomstbestendige, maatschappelijke voorzieningen, én het ontbreekt aan een verbinding met het omliggende gebied.

“Wat wil je ook”, reageert Mark van Rotterdam als eerste. “Je hebt nog steeds aparte wethouders en apart beleid voor sport en het sociale domein. Vooral in grotere gemeenten.” Aart Janssen voegt daaraan toe dat ieder beleidsdomein een eigen kring van partners voor de uitvoering van het beleid heeft. “Dat helpt ook niet echt. Je moet juist ontschotten.”

Volgens Jan Carlo Bos biedt de nieuwe Omgevingswet wel kansen, maar Melger Seebregts ziet hier niet veel heil in. “Het is nauwelijks mogelijk om met al die partners integraliteit te krijgen: er zijn domweg te veel stakeholders. Ook gezien de verschillen in wettelijke eisen waar zij aan moeten voldoen. Een betere oplossing is om in de planvorming flexibiliteit in te bouwen, zowel financieel, ruimtelijk als organisatorisch.”

Die flexibiliteit is in Appingedam al realiteit, blijkt uit de reactie van Lydia Terpstra: “Sportclubs worden nu samengevoegd, er is nu geld voor nieuwe voorzieningen. Het verschil is dat wij vanwege onze status van belevingsgebied een beetje buiten de wettelijke

“Wij hebben het rijksbeleid niet nodig. Open sportparken als 'buurthuizen van de toekomst' moeten zich van onderop ontwikkelen”

lijntjes mogen kleuren. De aardbevingen vormen de hefboom. Bemoedigend is ook dat zich hier Energy Valley ontwikkelt. Aan de andere kant kost herstel en wederopbouw van alleen de huizen acht miljard euro. Mensen zitten met psychische en financiële schade. Wie denkt er dan aan actief te worden in het verenigingsleven? Dat is een omwenteling die je als leefgemeenschap samen moet vormgeven. Integraal.”

STELLING 4:

Open sportparken zijn de buurthuizen van de toekomst. Het schort vaak aan goed management en een gezonde exploitatie.

Helemaal mee eens, zeggen alle deelnemers. Maar of dat toekomstbeeld dichterbij komt nu het kabinet jaarlijks tien miljoen euro investeert in topsport, zoals Theo Fledderus uitdagend vraagt? Jur Marringa vindt van niet. “Wij hebben het Rijksbeleid niet nodig. Het moet zich van onderop ontwikkelen. Anders zetten we iets neer dat niet wordt gebruikt. We gaan het nu allemaal in kaart brengen. Achterblijvers blijf je houden, maar het gesprek is wel gestart.” Andere debaters vertellen over vergelijkbare waarnemingen. Verenigingen die niet willen samenwerken, een ALV die steeds tegen contributieverhoging stemt, vrijwilligers van kulturhusen die ruziën over wie de koffie betaalt en wie de boel schoonmaakt, voetbalbestuurders die het niet eens worden over de besteding van de baropbrengst (inkomsten waar een zwemvereniging alleen maar van kan dromen). En dan heb je ook nog verschillende behoeftes in de wijken. Volgens Dorien Bakker is dit wel de grootste vraag: hoe lever je maatwerk in de wijk?

INTRINSIEKE MOTIVATIE

Het eerste wat je dan volgens Sander Akkerman nodig hebt, is de intrinsieke motivatie om het samen te willen en de meerwaarde te zien. Pas dan valt er te praten over oplossingen. Kleine stads-sportparken bijvoorbeeld, stelt Melger Seebregts, waar verenigingen de verantwoordelijkheden samendragen. Maar dan nóg blijft het volgens Terpstra voor een vereniging belangrijk wat ze doet aan de binding met haar leden. “Niet het ieder-voor-zich-model zoals in de fitness. De vereniging is het hart van wat je samen wil.” ◀

NATUURLIJK BEWEGEN ALS DOEL

Focus op cognitieve prestaties doorgeslagen

Topos Architecten is de gastheer van het debat over natuurlijk bewegen. Ligt het probleem bij het onderwijs of stimuleert onze samenleving het bewegen niet meer en kunnen we ook de ouders niet meer in voldoende mate prikkelen? "We moeten kinderen niet beter laten rekenen maar ze beter laten bewegen."

DOCENTEN ZIJN NIET TOEGERUST OM MEER BEWEGEN IN DE KLAS TE IMPLEMENTEREN

Amika Singh van Vumc: "De cijfers spreken voor zich: volwassenen en kinderen in Nederland bewegen te weinig. Dat we te weinig bewegen is een belangrijke reden voor stijgende aantallen mensen met overgewicht. Meer dan de helft van alle Nederlanders is te dik en dat is ongelijk verdeeld. Vergeleken met

kinderen met twee Nederlandse ouders hebben kinderen met ouders met een andere etnische herkomst veel vaker overgewicht. Amsterdamse cijfers onder 5-jarigen illustreren deze ongelijkheid: ruim een kwart van de kinderen met Turkse of Marokkaanse herkomst zijn te dik – tegen 10% van de kinderen met Nederlandse herkomst. Om kinderen op een gestructureerde manier blijvend in beweging te krijgen zijn ►

"We ontnemen kinderen de mogelijkheid om te ontdekken hoe leuk bewegen is"

aanpassingen in het onderwijssysteem, de opleiding van de docenten en de fysieke schoolomgeving nodig. Alleen dan kunnen we erin slagen om de komende generaties van de positieve gezondheidseffecten van bewegen te laten profiteren.” Ad Vos is bestuurder bij PIT Kinderopvang & Onderwijs: “Maar we overladen docenten met alles en verwachten dat de school alles oplost en dat is niet reëel. We moeten het onderwijs niet meer belasten, maar bewegen meer inpassen in het onderwijs. Beroepsmatig moeten ze in een andere stand komen.” Amika knikt: “Zeven pabo's zijn inmiddels aan het samenwerken rond het thema gezondheid in de schoolsetting – en het thema bewegen speelt daar een belangrijke rol, dus het begin is er. Maar de verantwoordelijkheid mag je niet alleen bij de individuele docent leggen maar ook bij de directie en het bestuur; je moet er echt integraal beleid op maken, op die manier vergroot je betrokkenheid van alle partijen.”

DOCENTEN DIE KINDEREN DE HELE DAG LATEN ZITTEN ZIJN NIET GESCHIKT VOOR HUN VAK

Pim Scherpenzeel van Scherp Advies: “Het gaat inderdaad om de bereidheid van de docent en die moet een rolmodel voor kinderen zijn: veel leerkrachten blijven de hele dag achter de pc zitten. Bewegen zit in kinderen en wij slaan het eruit. En we bieden ze vaak ook niet een omgeving waarin ze kunnen bewegen. Als je twee ringen ophangt gingen kinderen er automatisch inhangen. Hoeveel kinderen van groep 8 doen dat nu nog spontaan? Tien jaar geleden was dat de meerderheid van de groep en nu twee kinderen als je geluk hebt.” Amika knikt: “Uit onderzoek blijkt inderdaad dat de motorische vaardigheden van kinderen achteruit zijn gegaan.” Hedy Goossens van VeiligheidNL: “We voldoen niet meer aan de Nederlandse norm van één uur per dag bewegen en dat is logisch als je ziet dat kinderen ook niet meer zomaar mogen rennen. De school heeft de verantwoordelijkheid een actieve leefstijl te implementeren, maar leraren weten niet hoe ze het aan moeten pakken.”

Ad vult aan: “We werken met vakleerkrachten aan beweegplannen, waarbij we ze leren energizers in te zetten, om natuurlijk bewegen in de les te stimuleren. Daarnaast zijn onze integrale kindcentra de hele week open en werken met continue roosters. We maken met sportverenigingen afspraken om samen activiteiten te organiseren. Door samen te werken los je ook een probleem met vrijwilligers op, ook voor de sportverenigingen. We zijn geneigd om oplossingen te bedenken voor de huidige structuur, maar je moet een toekomstvisie hebben. Misschien heb je wel geen traditionele gymlokalen en sporthallen meer nodig.”

WE BEWEGEN NIET MEER OMDAT WE RISICO'S WILLEN VERMIJDEN

Ronald de Rooij van Topos Architecten: “We vinden natuurlijk bewegen ook risicovol, omdat de verant-

Foto InFit Beweegconcepten

Foto's Martine Sprangers

woordelijkheid voor het welzijn bij de school ligt. We zijn doorgeslagen in veiligheidsnormen en het voorkomen van letsels. Soms zie je van die plekken met rubberen tegels en die nemen de mogelijkheid weg om kinderen te laten ervaren wat de gevolgen van vallen zijn: namelijk een beetje pijn. Pim knikt: "Kinderen willen van nature bewegen en zoeken daarbij risico's op. Ze klimmen in bomen en over muren en weten zelf heel goed tot hoever ze kunnen gaan. Bovendien moeten ze hun grenzen ook kunnen ontdekken. Maar die natuurlijke behoefte nemen we steeds meer weg, met als gevolg dat kinderen bang worden. Dat heeft ook met aansprakelijkheid te maken. We willen risico's vermijden en het is ook lastig; voordat je weet heb je een boze ouder op de stoep staan. Hedy vult aan: "De ontwikkeling van mobiele telefoons en iPads speelt ook een rol; vroeger gingen kinderen automatisch buiten spelen. Dat zie je steeds minder. Op school wordt dat niet gestimuleerd en dat zie je ook terug in de inrichting van het gebouw en de buitenruimte; het schoolplein is vaak niet avontuurlijk ingericht en scholen willen niet dat kinderen met vuile schoenen binnen komen, want dan gaan de schoonmaakkosten weer omhoog."

DE HUIDIGE SCHOOLOMGEVING IS EERDER EEN JEUGDGEVANGENIS DAN EEN SPEELTUIN

Pim knikt: "De huidige generatie kinderen ontnemen we de mogelijkheid om te ontdekken hoe leuk bewegen is. Dat komt ook door de inrichting van de buitenruimte. Vroeger ging je stoepranden; wie ziet nog kinderen op straat spelen?" Ronald: "In Denemarken hebben we een school bezocht die bewegen als hoofdthema heeft. Je ziet er minder sportruimtes, maar juist meer bewegen tussen en in de lesruimtes, die ook kleiner zijn gemaakt, zodat kinderen op de grond gaan zitten of in de vensterbank. In de gang ligt een kleine atletiekbaan en er zijn verhogingen waar ze overheen kunnen springen. De Nederlandse juf of meester zou hier gillend naar buiten rennen, omdat ze het te gevaarlijk vinden. Tegelijkertijd zien we dat

onze omgeving veranderd is en dat biedt nieuwe mogelijkheden om schoolgebouwen te ontwerpen. In de school moeten meer aanleidingen zijn om te bewegen. Vroeger vond je in elk dorp een plek waar je in bomen kon klimmen. Nu zie je in de stad nog maar weinig plekken waar je kunt ravotten." Hedy: "De omgeving wordt als onveilig gezien, maar dat heeft ook met ons eigen beeld te maken. Het is je taak als ouder om het kind het gevoel te geven dat de omgeving niet onveilig is." Amika vult aan: "Bewegen is in veel kinderopvanglocaties en scholen een programmapunt geworden en dat is een slecht teken."

WE MOETEN NIET OP COGNITIEVE PRESTATIES TOETSEN MAAR OP EEN GEZONDE LEEFSTIJL

Amika lacht: "Je zou ouders moeten laten tekenen voor het feit dat een school natuurlijk bewegen stimuleert. We weten dat regelmatig bewegen zeer positieve effecten op de fysieke gezondheid heeft. Als onderzoekers merken we dat de potentiële effecten van bewegen op schoolprestaties ervoor zorgen dat scholen meer interesse hebben om bewegen te integreren in de schoolsetting. Wat docenten en schoolbesturen van ons dan wel nodig hebben, zijn wetenschappelijk onderbouwde aanwijzingen voor de manier waarop bewegen het beste in de schoolsetting geïntegreerd kan worden." Pim knikt: "Bewegen wordt vaak alleen maar belangrijk gevonden als het tot betere cognitieve prestaties leidt. Dat is onzin; bewegen is leuk en maakt je leven leuker. Je moet bewegen als doel zien en niet als middel." Ad: "Maar je hebt nu eenmaal met de wet- en regelgeving te maken, waarbij inmiddels alles op het bordje van de leerkracht gelegd wordt. Als je afpelt wat wij wettelijk moeten doen dan hoort heel veel wat de school nu doet bij de ouders te liggen. Onderwijs komt in een hogedrukpan en loopt vast." Pim knikt: "De overheid begint het nu te snappen waarom kinderen te dik zijn en zien de kosten voor gezondheidszorg stijgen. We moeten kinderen niet beter laten rekenen maar ze breed ontwikkelen. En daar hoort bewegen bij. 🏀"

DEELNEMERS

Amika Singh – VU medisch centrum, projectleider SMART MOVES!
Pim Scherpenzeel – Scherp Advies
Hedy Goossens – VeiligheidNL
Ronald de Rooij – Topos Architecten
Ad Vos – Bestuurder bij PIT Kinderopvang & Onderwijs
Sibo Arbeek – Hoofdredacteur Schooldomein

VELUX NEDERLAND GASTHEER DEBAT IN DUURZAAM SPOORWEGGEBOUW NS

Licht is emotie

UCo is een werkgemeenschap in een voormalig NS-gebouw in Utrecht waar ondernemers bouwen aan een duurzame samenleving. VELUX Nederland leverde hiervoor de modulaire lichtstraten in de sheddaken. Een prachtig decor voor een discussie over alle aspecten van daglicht.

De boeiende rondleiding in het ecologische pand door procesbegeleider van UCo Michiel van der Vight is achter de rug; de aanwezigen zitten aan tafel en we gaan gelijk van start met de eerste stelling.

Goede architectuur houdt per definitie rekening met de werking van daglicht

Marjon begint als eerste: "Daar ben ik het heel erg mee eens. Goede architectuur is gebaseerd op emoties van mensen en daglicht is daar een belangrijk onderdeel van; tegelijkertijd is daglicht een noodzaak,

want zonder daglicht kun je niet leven. Veel scholen weten er nog te weinig over, terwijl toch bewezen is, dat de leerprestatie vooruit gaat bij voldoende daglicht. Ontwerpen met daglicht betekent altijd een uitdaging op de begane grond; op de bovenste verdieping is het makkelijker." Tony reageert: "Hoe komt het dat scholen vaak zo donker zijn, terwijl daglicht als bouwsteen altijd voorhanden is geweest?" Renz: "Oorspronkelijk werden gebouwen, de wat grotere woningen en de scholen op daglicht ontworpen, met vensters aan beide kanten. Er was toen ook nog geen kunstlicht. Met sheddaken haalde je bijvoorbeeld

DEELNEMERS:

- Renz Pijnenborgh - Archi3o architecten
- Marjon Mors - directeur en architect SVP architectuur en stedenbouw
- Gertjan Verbaan - adviseur bouwfysica & duurzaamheid DGMR
- Marthijn Reekers - architect VELUX Nederland
- Marcel Vreeken - manager VELUX Nederland
- Tony van Zon - manager VELUX Nederland

heel mooi licht van boven naar binnen.” Gertjan knikt: “Dat zag je wel bij het oude Iets-gebouw van RSG Thamen in Uithoorn; door die sheddaken viel mooi licht in het skills lab.” Renz gaat verder: “In de periode na de Tweede Wereldoorlog zijn bouwers en architecten de aandacht voor daglicht kwijtgeraakt. Dat kwam door de technische mogelijkheden van het kunstlicht. Ineens zag je lagere ruimten, met veel dichte wanden en kunstlicht. Energie speelde toen nog geen rol, want we hadden eindeloos veel gas. Inmiddels weten we ook dat te veel kunstlicht ongezond is. Later ontstond de aandacht voor energie en werd dat verbreed naar het binnenmilieu. De afgelopen tijd zie je dat het ontwerpen met daglicht weer terugkomt. Nu zie je ook dat energetisch goed presteren goed samen kan gaan met hoger en lichter bouwen.” Tony: “Toch merken we dat de lichtstraat vaak wordt wegbezuinigd om kosten te besparen; men is zich niet bewust van het belang van daglicht, terwijl je door daglicht van boven veel beter het licht kunt spreiden. Hier ligt een rol voor schoolbesturen, die helaas vaak te weinig tijd hebben om zich met de kwaliteit van het gebouw bezig te houden.” Marjon geeft een verklaring: “Het beeld van lichtstraten is dat het gebouw daardoor snel te warm wordt, waardoor je extra installaties nodig hebt. En men is ook bang voor lekkages.” Tony reageert: “Dat zijn achterhaalde argumenten, maar dat betekent wel dat er nog werk voor ons te doen is.” Gertjan voegt toe: “Er was een tendens dat ramen kleiner werden door de scherpere energie-eisen, maar juist met daglicht kun je nu niet alleen een gezond en prettig binnenklimaat realiseren, maar ook energie besparen. Het levert gratis warmte in de winter en vermindert het gebruik van kunstlicht.”

Marjon: “De budgettering zorgt ervoor dat opdrachtgevers vaak voor een gemiddelde kwaliteit moeten kiezen. Scholen worden voor low budgetbedragen gebouwd, in tegenstelling tot kantoren. Renz reageert: “Veel dingen zijn ook simpel oplosbaar. Ik heb voor het normbudget een ecologische kinderopvang

met BSO ontworpen en gebouwd. Mijn stelling is dat wanneer je het beste gebouw integraal ontwerpt je altijd binnen het kader blijft. Stijntje Stoer in Hazerswoude is het meest ecologische kinderdagverblijf van Nederland met natuurlijke ventilatie, veel daglicht en een stofzuiginstallatie. Dat laatste zou verplicht moeten zijn in elke school.”

Daglicht moet het startpunt van het ontwerpproces zijn Marjon: “Daglicht komt overal om de hoek kijken.

Bij elke ruimte die je ontwerpt denk je aan de kansen voor daglicht, de relatie tussen binnen en buiten, de beleving en het uitzicht. In de leukste gebouwen gaat binnen en buiten naadloos in elkaar over. Met kleur kun je het effect van daglicht beïnvloeden en dat maakt het spannend. Ik vind een gebouw interessant door de afwisseling van donkere en lichte plekken, waardoor kinderen een gevoel van licht en donker ontwikkelen passend bij het moment. Met kerst vind je donker gezellig en in de lente heb je behoefte aan licht. Licht is emotie en architectuur is ook emotie.” Tony knikt: “En we hebben licht ook nodig voor ons bioritme. Oriëntatie verdwijnt zonder licht en kinderen die aan de raamkant zitten presteren 15% beter.” Marjon: “Zelfs gymzalen ontwerp ik ook vaak met daglicht.” Gertjan: “Frisse scholen heeft schoolbesturen wel bewuster gemaakt en klasse B is nu wel de norm. Iedereen is nu wel overtuigd van een goede ventilatie en een gezond binnenklimaat.

De aandacht is nog wat minder gericht op geluid en daglicht, terwijl die van dezelfde orde zijn. In de zorg en het speciaal onderwijs is geluid (en met name rust) bijvoorbeeld enorm belangrijk. Energie kun je smart maken in euro's en bij gezondheid en prestaties is dat minder makkelijk, maar het levert wel degelijk iets op. Uit een afstudeeronderzoek dat wij bij DGMR hebben uitgevoerd blijkt dat klasse A voor daglicht ook goed haalbaar is. Maar dan moet je dat al wel vroeg in het ontwerp meenemen. Daarom hebben we een eenvoudige tool ontworpen waarmee je de daglichtfactor snel kunt berekenen. Met licht van twee kanten of via het dak krijg je een veel gelijkmatiger verdeling.” Marthijn geeft een voorbeeld: “Ik bezocht laatst in Oslo een state of the art school die passief gebouwd was met een daglichtfactor van 3,9, terwijl de minimale eis daar 2 is. De lokalen hadden glas van vloer tot plafond, maar in de gangen was het donker. Dat werkte niet goed.” Gertjan knikt: “Met het Rijks vastgoedbedrijf zaten we aan tafel over de daglichtfactor. Eigenlijk zegt die niets over gelijkmatigheid of oriëntatie; terwijl er natuurlijk een verschil is tussen de noord- en zuidkant. Daglicht volgens de norm is iets anders dan nuttig daglicht. Een gelijkmatige ►

verdeling van licht is belangrijk en vergeet vooral de component uitzicht niet. Je kunt licht diffuus toepassen, zoals in musea, maar in scholen is de relatie met buiten ook van belang.” Marjon: “Elke situatie is weer anders en voor elke persoon werkt licht weer anders. Als architect kun je de condities bepalen om goed daglicht binnen te halen en daarnaast moet je het ook kunnen temperen, bijvoorbeeld in verband met wifiborden in lokalen. Daar moet je een balans tussen kunnen vinden.” Renz nuanceert: “Koop dan maar een daglicht digibord, want dan hoeft je niet te verduisteren.”

Opdrachtgevers hebben zich te lang blind gestaar op de werking van installaties

Marjon gaat verder: “Licht en installatietechniek gaan samen en de gevelopbouw is daarbij bepalend. Als de gevel goed ontworpen is, zijn er minder installaties nodig. Dus de gevel moet het licht binnen laten en tegelijkertijd de warmte buiten houden. Diepe neggen, daglichtplanken en luifels zijn enkele voorbeelden. Door een goede gevel hoeft de installatie minder hard te werken.” Gertjan: “Daarbij is de oriëntatie van het gebouw ook belangrijk en denken wij graag al mee bij

Renz Pijnenborgh (l) en Marthijn Reekers

vlr: Sibo Arbeek, Renz Pijnenborgh, Marthijn Reekers, Marcel Vreeken, Marjon Mors, Gertjan Verbaan en Tony van Zon

de eerste schetsen en bekijken de kansen voor natuurlijke ventilatie.” Renz reageert: “Bij de installaties gaat het vaak mis; we maken ingewikkelde machines die uiteindelijk niet goed werken, omdat de installaties te complex zijn. Ik kom vaak op scholen waar de filters zwart en nat zijn. Mensen weten niet hoe ze ermee om moeten gaan. Daarom is installatiearm ontwerpen veel beter. Vroeger moest de architect alles beheersen. Toen zijn er allemaal aparte disciplines ontstaan, waarbij er niet goed wordt samengewerkt.” Gertjan vertelt: “Het is daarom zo

zonde dat de geldstromen nog steeds gescheiden zijn; vanuit de besparingen op energie kun je hele mooie en duurzame gebouwen maken. Daar gaat veel kwaliteit en geld verloren.” Renz vult aan: “Ik merk ook dat de juiste expertise in het bouwproces vaak ontbreekt. Vakmanschap begint bij de opleidingen en daar schort het vaak aan, terwijl er hele mooie simulatieprogramma's zijn, zoals de Daylight Visualizer van VELUX, waarmee we precies kunnen meten welke ruimte welk licht nodig heeft. Daar doen we te weinig mee. Wie schakelt nu een lichtadviseur in; dat gebeurt alleen bij hele dure gebouwen.” Renz: “De dansacademie in Arnhem ligt geheel onder de grond en heeft heel goed daglicht door het glazen dak, met natuurlijke ventilatie. Daar is ongetwijfeld een goede bouwfysicus bijgehaald. Je moet daarom altijd beginnen met een bouwfysicus en niet met een installatieadviseur. Die wordt betaald naar rato van het aantal installaties dat hij plaatst.”

We weten nog niet half wat de effecten van goed daglicht zijn

Marthijn knikt: “In de openluchtschool kregen de kinderen grotendeels buiten les. Begin vorige eeuw wisten we al dat dat gezond was, maar niemand wist precies wat de effecten waren. Pas twaalf jaar geleden is ontdekt hoe dat biologisch werkt. Heel langzaam zie je nu een betere samenwerking ontstaan tussen de wetenschap en de architect en bouwer. De vraag is namelijk: Hoe bereik ik een bepaalde daglichtfactor op een plek zodanig dat ik de gezondheid positief beïnvloed?” Gertjan: “Wij maken als bouwfysisch bureau steeds meer gebruik van kennis uit de wetenschap. Samen met de architect en het team kom je dan tot betere prestaties. Het is bekend dat de retail winkels meer verkopen bij goed daglicht. In ziekenhuizen worden mensen eerder beter wanneer ze fysiek en visueel contact hebben met buiten. Door die wetenschap kun je scholen en andere gebouwen goedkoper en beter neerzetten, omdat je én de exploitatie én de beleving beter kunt sturen. Dan weet je ook veel beter waarom je het doet en wordt je niet ingekaderd door oplossingen of de regelgeving.” Renz: “Uit een onderzoek blijkt dat de hartslag van kinderen in een houten lokaal 10% lager is dan in een regulier lokaal. Dat geeft te denken. Wanneer je bedenkt dat een schoolgebouw een educatief middel is, moet je op alle niveaus integraal ontwerpen en daar de gebruikers bij betrekken.” Gertjan: “Wanneer een school de beste wil zijn, dan is de betrokkenheid in het ontwerpproces groter en is er meer aandacht voor comfort. Toekomstige opdrachtgevers zouden zich nog meer bewust moeten zijn van het belang van een goede, gezonde en natuurlijk lichte leeromgeving.”

🔗 Kijk voor speciale daglicht ontwerptools op velux.nl/visualisatietools.

“Goede architectuur is daglicht en tegelijkertijd emotie; zonder daglicht kun je niet leven”

ONTMOETING EN INNOVATIE IN RBS WORKSPACE

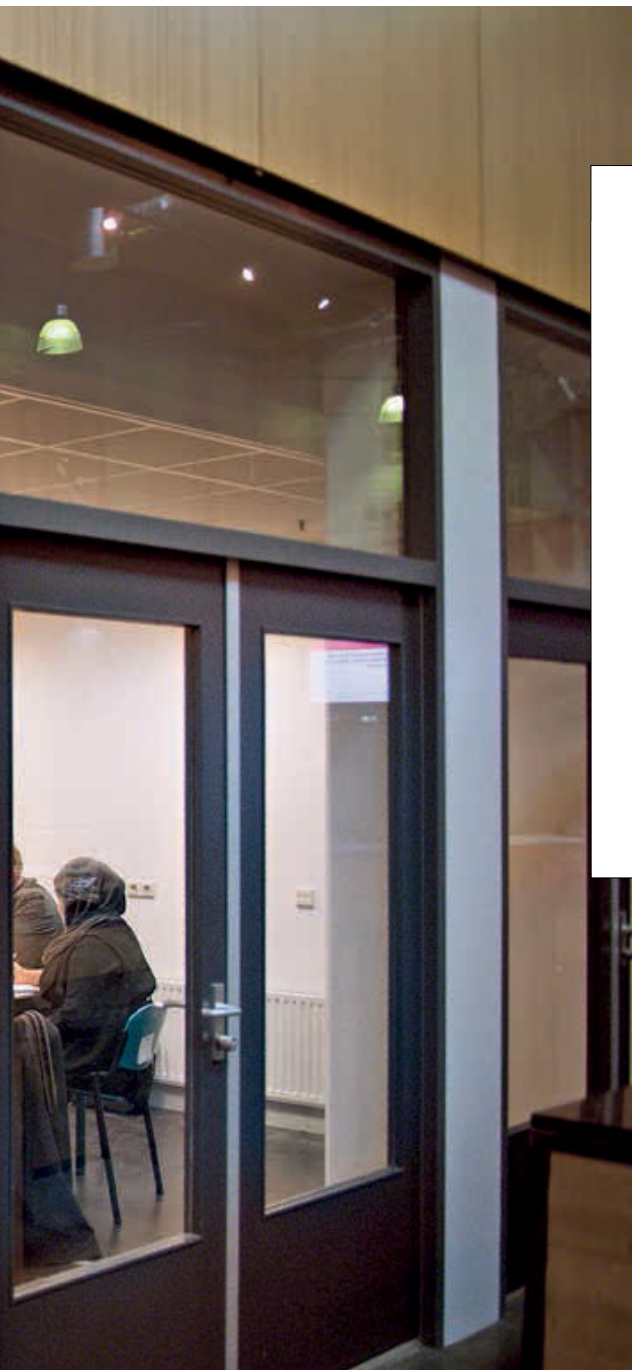
Integraal duurzaam bouwen economische faculteit

De nieuwbouw van de Rotterdam Business School (RBS) is aanleiding voor een mooi debat rond het thema integraal duurzaam bouwen. Gastheer Maurice Wieland van SMT Bouw & Vastgoed had interessante partijen uitgenodigd, samen met genodigden vanuit Schooldomein. Integraal duurzaam bouwen; het toverwoord voor de toekomst!

EEN GOED GEBOUW LEVERT EEN BIJDRAGE AAN DE LEERPRESTATIE

Sander opent: "Vier jaar geleden besloten we het economisch domein te herontwikkelen en alles op de campus te concentreren in de RBS. De bestaande capaciteit was onvoldoende om 2.000 studenten extra te huisvesten. Bovendien hadden we gebouwen en gebouwdelen uit verschillende bouwjaren. Het oudste deel is daarom gesloopt om de nieuwbouw van 13.063 bvo m² mogelijk te maken. We wilden een zo

efficiënt mogelijke 'onderwijsdoos' omdat de locatie beperkt was. Bij de Europese Aanbesteding hebben verschillende architecten een ontwerp gemaakt. Door de beperkte omvang van het plot leken vervolgens alle ontwerpen op elkaar: een duurzame, generieke 'onderwijsdoos', met een groot atrium en een gunstige bruto-netto verhouding. Je komt natuurlijk al snel op een generiek gebouw uit, omdat het voor het onderwijs lastig is om meer dan twee jaar vooruit te kijken en dit te vertalen in benodigde ruimte. Het

DEELNEMERS

- Raymond van Sabben – Architectenbureau Paul de Ruiter
- Sander van der Pols – Hogeschool Rotterdam
- Martijn Nab – Hogeschool Rotterdam
- Martijn Baarendse – Hogeschool Rotterdam
- Maurice Wieland – SMT Bouw & Vastgoed
- Arnold van de Lagemaat – SMT Bouw & Vastgoed
- Antwan van Haaren – DGMR
- Peter Akkerman – Unica
- Maikel van Wijk – Facedo

GENODIGDEN SCHOOLDOMEIN

- Marien Ippel – Nora Flooring
- Jeroen Verweij – Gispen
- Chris de Weijer – DP6 Architectuurstudio
- Alfons Hams – Spring Architecten
- Ranjana Rangatie en Zaynab Quraishi – studenten

gebouw van RBS is dus generiek en de richtingen economie en bedrijfskunde hebben per definitie ook generieke ruimten nodig. Sfeer en beleving in combinatie met een specifieke indeling zorgen voor het onderscheidend vermogen. Die uitgangspunten zijn door Raymond van Sabben van Paul de Ruiter Architecten goed opgepakt. Samen met de gebruikers is intensief aan de inrichting van de ruimten gewerkt. Het resultaat: een krachtig gebouw met een diversiteit aan leeromgevingen, waar allerlei werkvormen gefaciliteerd worden.”

GEREGISSEERDE ONTMOETING LEIDT TOT INNOVATIE

Martijn Baarendse: “Dit is één van onze kerngebouwen en dat hebben we niet gemaakt om het over een tijd als bedrijfsgebouw op de markt te zetten. Het is

wel degelijk een onderwijsgebouw.” Raymond legt uit: “We hebben het echt als een business school ontworpen en de identiteit zit in de combinatie van een zakelijke uitstraling met een hoog kwaliteitsniveau. Dit is de nieuwe economische opleiding van Rotterdam die alle opleidingen verbindt; vandaar het atrium en de grote trap die als een loper uitnodigt en verbindt.” Sander knikt: “Flexibiliteit was een uitgangspunt. We hebben hier 80% onderwijsruimte en 20% kantoorruimte, maar dat kan volgend jaar weer anders zijn. Daarnaast hadden we een technische en functionele opgave. Er is aanbesteed zonder een vast binnenkantontwerp. Alle techniek zit in de gevel en de wanden, zodat de binnenkant flexibel is en de herkenbaarheid groot. We hebben het nieuwe gebouw met de bestaande bouwdelen verbonden waardoor op de knooppunten een diversiteit aan plekken is ontstaan, waar studenten elkaar kunnen ontmoeten. Daarnaast is het een heel licht gebouw met veel glas en hoge ruimten, zodat de beleving en het binnenklimaat goed zijn”. Martijn Nab knikt: “We hebben vier opleidingen die totaal anders zijn en op verschillende plekken zaten. We wilden dat er een geregisseerde ontmoeting in het gebouw zou plaatsvinden. Dat is de meerwaarde van dit ontwerp. Door de ontmoeting ontstaan de voorwaarden voor innovatie. Voor de student van nu worden de voorzieningen steeds belangrijker. Je moet mensen binden en ze moeten willen blijven. Die kwaliteit straalt het Polak gebouw uit en willen we hier ook hebben. Het gevoel dat binnen en buiten in elkaar overlopen.” ➤

“Door het regisseren van ontmoeting ontstaan de voorwaarden voor innovatie”

Arnold van de Lagemaat van SMT knikt: “Niets is zo fluïde als onderwijs, dus moet het accent op de leeromgeving liggen. Het nieuwe gebouw leent zich daar perfect voor.” 4e jaars student facility management Ranjana Rangatie vat samen: “Je ziet meer richting faciliteren. Goede voorzieningen worden steeds belangrijker om een goede beleving te creëren en een goede sfeer. Dat bepaalt ook het imago van de RBS. En je ziet dat opdrachtgevers veel eerder over de exploitatie nadenken.”

PERFECTE MATCH PARTIJEN VOORWAARDE INTEGRAAL DUURZAAM BOUWEN

Maurice Wieland verder: “Onderwijs gebeurt tussen mensen. Gebouwen onderscheiden zich door het duurzaamheidsaspect. Van oudsher benaderen we duurzaamheid vanuit techniek, terwijl het nu veel meer gaat over hoe je gebouwen opnieuw kunt gebruiken door ze te transformeren. 70% van de scholen moet je eigenlijk slopen omdat ze zo weinig daglicht hebben. Je beweegt je dus in zekere zin van de techniek af en kijkt meer naar de basisvoorwaarden rond aanpasbaarheid, lucht en licht. Het perfecte gebouw krijg je nooit, dus moet de match tussen partijen perfect zijn, juist vanwege de aandacht voor duurzaamheid.” Sander: “Dat noemen we integraal duurzaam bouwen, waarbij je in het ontwerp van de gevel op alle onderdelen geïntegreerd werkt en tegelijkertijd naar het gebruik en de exploitatie kijkt. Zo zijn alle schakelaars geïntegreerd in één unit die alle functionaliteiten in zich heeft, waardoor het voor gebruikers makkelijker wordt. De bediening ervan is weer verbonden met het gebouwbeheersysteem, waardoor bepaalde afwijkingen softwarematig geblokkeerd kunnen worden. De gebruiker wordt maximaal gefaciliteerd, maar stel dat er meerdere lokalen minder worden gebruikt, dan wordt er automatisch minder lucht in geblazen.” Maikel van Wijk van Facedo heeft aan de gevel gewerkt: “De gevel heeft een bepaalde repetitie en daar begint de oorsprong van de flexibiliteit, zoals de keuze voor de kabelgoten, het geluidwerende karakter, het thermisch comfort en de te openen delen. De flexibiliteit begint aan de buitenkant.” Antwan van Haaren knikt: “Door een goede schil te maken, voorkom je al heel veel installaties. De bouwfysisch ingenieur is de spil tussen architect

en installatieadviseur. In die zin hebben we SMT in de uitwerking goed kunnen bijstaan.” Peter Akkerman voegt toe: “Een gebouw kan mooi zijn, maar thermisch comfort is de basisbehoefte voor goed onderwijs. Als de temperatuur en luchtkwaliteit goed zijn concentreer je je beter en zit je goed in je vel. We hebben veel installatietechnische maatregelen op het niveau van Breeam Excellent toegepast. De duurzame plafonds, verwarming en koelplafonds zijn gecombineerd met led en een variabele verse lucht toevoer. Hetzelfde geldt voor warmte- en koudeopslag. Het gebouw is massa en daarmee kun je koude opslaan. Dat creëert de voorwaarden voor een mooi binnenklimaat.” Peter lacht: “De zonkalender is er zelfs ingeschoten, net als de KNMI-kalender. Het systeem is heel flexibel en acteert vanuit bepaalde waarden. Je

wilt natuurlijk niet dat de robot bepaalt wat een ideale leeromgeving is. Daarom moeten gebouwen altijd van de mensen uitgaan en moet de techniek dienend zijn. Inmiddels zijn we zover geïnnoveerd dat je techniek weer individueel kunt regelen, waardoor het comfort vergroot wordt.”

MEER SOFTE OUTPUTCRITERIA

Sander: “Generiek moet je dus niet verwisselen met eenheid. Met inrichting en aankleding kun je het gebouw accentueren. Diversiteit maakt een groot verschil, waarbij we weer vanuit de basisbehoefte van mensen denken. Mensen willen graag buiten zijn, houden van een lichte omgeving en willen elkaar graag ontmoeten. Dat betekent ook dat er een goede horeca moet zijn. Als je ergens binnen bent wil je mensen het gevoel geven dat ze ook een beetje buiten zijn. Vanuit dat principe hebben we dit gebouw benaderd. Tegelijkertijd loop je soms tegen de beschikbare budgetten aan. De jaren ‘50 school met hoge plafonds en veel te openen ramen kun je vanuit het

bouwbesluit en de regelgeving niet meer bekostigen. Dat is een feit waar de markt nu enorm mee worstelt, omdat de budgetten gewoon te krap zijn. En integraal duurzaam bouwen vraagt om ambitie en perspectief op een duurzame exploitatie.” Maurice knikt: “Wij moeten ervoor waken dat dat niet tot een verharding leidt naar de opdrachtgever en het inkoopbureau. Als het tot een verharding komt schrijft niemand straks meer in. Dat betekent dat we vroeg met de opdrachtgever om tafel moeten om duidelijk te maken wat hij wel of niet kan verwachten.” Sander vult aan: “Een opdrachtgever moet vooral onderwijskundige output kunt genereren en zich niet te veel met de techniek bemoeien. Je gaat meer naar de soft outputspecificaties. Dat betekent wel dat je een goed programma van eisen moet hebben, waarin de kaders staan aangegeven. We gaan meer naar een dialoog toe en minder naar strakke technische outputspecificaties. Dat vraagt wel om opdrachtgevers en inkopers die een kwaliteitseis op papier kunnen zetten. Je moet dat wel omschrijven.” Raymond valt in: “Dat zou veel beter zijn. Nu krijg ik soms een uitvraag met 20 pagina’s tegenstrijdige technische specificaties. Wij beginnen een traject altijd door op één A4 te zetten wat echt de kernaspecten zijn. In feite gaat het vaak maar om acht eisen die echt belangrijk zijn.” Peter: “Vertrouwen is de basis voor een eindresultaat. De opdrachtgever moet zich bewust zijn van welke partners nodig zijn om de eigen visie goed te vertalen. De aanname dat de opdrachtgever maar één keer bouwt en onwetend is geldt niet meer; hij heeft immers elke dag met de beleving en het comfort in het gebouw te maken.” 🗨️

📺 Kijk voor meer informatie op www.smt-benv.nl.

PLATFORM ONDERWIJSHUISVESTING ORGANISEERT DEBAT INHUUR HUISVESTINGADVISEURS

Irma Thijssen en Jaco de Wildt

Opdrachtgevers moeten een andere uitvraag stellen

De insteek is helder; het moet vooral geen klaagverhaal worden. Voor opdrachtgevers en hun inkoopbureaus valt meer te halen dan nu vaak wordt gevraagd. De opdrachtgever doet zich tekort door de verkeerde vraag te stellen en koopt daardoor vaak een kat in de zak. Belangrijk is vooraf te bedenken wat de waarde zou moeten zijn en dat te vertalen naar verwachte prestaties.

Harry Vedder opent namens POH: "Onze branche wil graag uitgedaagd worden op toegevoegde waarde in het project. Wanneer we de laatste jaren naar de markt kijken zien we dat vooral gemeenten in hun selectietrajecten op prijs blijven selecteren en te weinig ruimte laten voor creativiteit. Adviseurs worden als geldwolven gezien die het vooral voor minder moeten doen. En je wilt toch werk krijgen, dus moet je mee. Gelukkig trekt de markt aan, waardoor je kunt besluiten om niet meer op een te lage prijs in te schrijven. We zitten hier met verschillende adviesbureaus met specifieke toegevoegde waarde aan tafel. Je zou willen dat de opdrachtgever naar die onderscheidende kwaliteit op zoek is. Dan krijg je klanten en adviseurs die bij elkaar passen. Maar zo gaat het vaak niet." Rop Krist vult aan: "Het is vaak ook niet duidelijk hoe inkoopbureaus hun trajecten inrichten. Veel grotere inkoopbureaus bestaan uit ex-werknemers van gemeenten. De expertise bij

gemeenten verdwijnt en de inkoopbureaus baseren zich op starre en aanbodgerichte procedures. Het komt voor dat je moet concurreren met de tarieven van zzp-ers en dan hoor je een dag van tevoren dat er toch geen zzp-ers meedoen. Dat leidt tot wazige trajecten waarbij de economisch meest voordelige aanbidding betekent dat de laagste inschrijver wint en er niet naar proces en kwaliteit wordt gekeken. En dat terwijl adviseurs een fase begeleiden die relatief nog weinig kost, maar veel toegevoegde waarde biedt voor het feitelijke bouwproces en de kwaliteit van het gebouw."

BEWUSTE KEUZE

Jack Hazen van Pellikaan Bouw herkent dat: "We zien door de marktwerking ook dat de prijzen vaak ver boven het normbudget liggen. Dan worden we min of meer gedwongen om tot slopershoogte te bezuinigen, nadat je daarvoor een complexe aanbestedingsprocedure hebt doorlopen. Als er toch nog steeds op

Jack Hazen

Alfons Hams en Harry Vedder

DEELNEMERS

Alfons Hams	Spring Architecten
Harry Vedder	M3V
Rop Krist	ICSadviseurs
Jack Hazen	Pellikaan Bouw
Irma Thijssen	RVO, namens Green Deal Scholen
Jaco de Wildt	BBN Adviseurs
Sibo Arbeek	Hoofdredacteur Schooldomein

prijs wordt geselecteerd, wordt het lastig om ambities op het gebied van duurzaamheid te realiseren. Je moet als bureau laten zien waarom je meer kunt bieden dan een eenmanszaak. Een opdrachtgever zou bewust voor een bureau moeten kiezen en niet voor de laagste prijs. Maar we merken gelukkig ook dat de markt verandert. In onze branche wordt sterk gezocht naar een ander type van samenwerking in een meer bouwteamachtige constructie waarbij je eerder samenwerkt.” Alfons Ham over de architecten: “In onze branche is er nog steeds werkhonger, omdat er meer capaciteit is dan de vraag. Gevolg is dat er meer geleverd wordt dan dat gevraagd wordt en dat constateer ik ook bij andere spelers in het bouwproces. Er worden dingen dubbel gedaan en dat ziet de opdrachtgever ook. We moeten op een slimmere manier met elkaar gaan samenwerken.” De demarcatie tussen advisering, bouw en architectenwerk is een boeiende”, bevestigt Rop, “er is werk genoeg, maar gaan we er slim mee om, en komt het bij de juiste persoon en de juiste expertise? Ik zie die overlap ook regelmatig en dat sterkt de klant in het idee dat er nog meer te halen valt.” Harry knikt: “Door een slimmere samenwerking kun je het goedkoper maken en ook vooral duurzamer. We kunnen zoveel meer bereiken dan nu het geval is. Maar de manier waarop nu de aanbestedingen vaak worden ingericht leidt er niet toe dat we op die manier geprikkeld worden. Het systeem werkt gewoon niet meer goed.”

INVESTEREN IN VOORTRAJECT

Jaco vult aan: “De opdrachtgever zou in het voortraject meer moeten willen investeren om de kwaliteit van het project beter te krijgen. Dan wordt de adviseur wat duurder, maar wordt het project beter. Ik heb liever een adviseur van 150 euro die het in één uur doet dan een adviseur van 100 euro die het in twee uur doet, met minder kwaliteit. Een product of

een dienst inkopen zijn twee verschillende dingen. Met een adviseur koop je een product dat gemaakt wordt door uren en opgebouwde kennis en expertise. Dat is anders dan een potlood kopen. We komen inkopers tegen die weinig verstand van bouwen hebben, maar wel weten wat ze willen en ons daarop bevragen; dan kan een mooie samenwerking ontstaan.” Rop knikt: “In het raamwerk van de aanbestedingsleidraad zit weinig ruimte. Wanneer de inkoper invloed wil uitoefenen en de prijs voor 60% meetelt in de weging wordt het lastig om kwaliteit te meten.” Alfons: “Daarom is het de vraag of je beter in het begin meer geld uit kunt geven om een kwalitatief goed proces in te richten, of het juist goedkoop houden door in het begin het aantal vragen te beperken. Ik zie dat architecten maar ook adviseurs meer leveren dan gevraagd wordt, maar dat moet je dan echt uitsluiten. Een proces moet zich ook rustig kunnen opbouwen.”

BEST VALUE

Irma Thijssen geeft een voorbeeld namens RVO: “Ik zat laatst bij een bijeenkomst van de installatiesector en dat ging ook over het wantrouwen vanuit de schoolbesturen en de gemeenten. Begrijpelijk, maar het gaat vaak om kleine projecten zoals slecht werkende ventilatie-units, vervuilde kanalen en het vervangen van filters, waarbij elk gebouw anders is. Het budget is klein en besluitvormingsprocedures duren vaak erg lang. Ook is er in het verleden soms

Sibbe Arbeek en Rop Krist

“Vooral gemeenten blijven op prijs selecteren en geven te weinig ruimte voor creativiteit”

slechte kwaliteit afgeleverd. Het gemiddeld schoolbestuur doet weinig aanbestedingen en beschikt niet altijd over de juiste expertise rond installaties of aanbestedingen. Een goede adviseur kan helpen om te realiseren wat de opdrachtgever wil: de beste keuzes voor een gezond gebouw en met efficiënte inzet van beschikbaar budget. Zij weten hoe je op kwaliteit kunt selecteren en niet alleen op de prijs.” Harry knikt: “De wereld verandert; het is de vraag of een schoolbestuur wel een uitvraag moet doen aan een installatieadviesbureau. Het gaat om onderwijs en je hebt een bepaald budget voor de exploitatie. In plaats van daarop, gaat men dan op laagste bouwkosten selecteren en krijg je iets wat niet de juiste kwaliteit oplevert. En dan begint de ellende.” Irma: “Daarom willen we in het kader van de Green Deal Scholen schoolbesturen ondersteunen in het inhuren van de juiste expertise. Een school is geen woning. Je zou meer prestatiecontracten moeten afsluiten en goed nadenken over de uitvraag en daar heb je een huisvestingsadviseur voor nodig. Tegelijkertijd zie ik ook dat het schoolbestuur allerlei aanbiedingen krijgt en vaak door de bomen het bos niet meer ziet.” Harry reageert: “Maar die markt wordt wel steeds deskundiger en kan prima een bepaald resultaat garanderen. Opdrachtgevers moeten anders over de vraag nadenken. Daarom geloof ik ook in de zogenaamde best value aanpak, waarbij de opdrachtgever of het inkoopbureau de aanbesteding inricht op basis van partnerselecties. Het is een gerichte manier om partners te selecteren, waarbij de bewezen deskundigheid en toe te voegen waarde van belang is. Dan krijg je leukere selecties, waarbij partijen in hun waarde en kracht zitten. Als je dan verliest is het oké.” Jaco vult aan: “Sinds de nieuwe aanbestedingswet is het gemakkelijker om een op concurrentie gerichte dialoog te voeren. Dat vind ik een goede ontwikkeling. Een opdrachtgever moet de

prestatie kunnen benoemen in termen als comfort, licht en lucht. Hoe dat wordt ingevuld bepaalt de markt dan wel.”

KETEN SAMENWERKING

Rop: “Een goede inkoper stimuleert de opdrachtgever om de creërende markt te helpen de juiste antwoorden te geven. De vraag zou moeten zijn hoe ik een zo goed mogelijk aanbod op mijn behoefte zou moeten krijgen. Wat en hoe zijn verschillende vragen. De hoe-vraag wordt heel veel gesteld en wat ik ermee bereik komt nauwelijks aan de orde.” Jack: “Daarom voorstel ik dat we steeds meer naar ketensamenwerking gaan en de inkoper in de traditionele vorm verdwijnt. De opdrachtgever moet in staat zijn om al dan niet met zijn huisvestingsadviseurs de prestaties van zijn gebouw in de omgeving waar het staat te bepalen. Dan help je opdrachtgevers om het beste gebouw voor het beste bedrag te krijgen.”

Irma ten slotte: “Vanuit de Green Deal richten we ons op bestaande gebouwen binnen het primair en voortgezet onderwijs. Veel scholen kampen met een slechte kwaliteit binnenmilieu. De Wet Milieubeheer legt hen op energiematregelen te nemen met een terugverdientijd van vijf jaar. Omgevingsdiensten gaan de komende jaren strenger op naleving controleren. Vaak weten schoolbesturen dat niet. Daarom is de Green Deal Scholen subsidieregeling interessant, want die leidt tot een directe verbetering van het gebouw. De rijksoverheid vergoedt de helft van de advieskosten tot een maximum van € 3.500,-. Dat helpt om de business case te verbeteren en het schoolbestuur beter in de vragende rol te zetten. Want aan de ene kant moet de opdrachtgever professioneler worden, om vooral beter aan te kunnen sturen.”

► Kijk voor meer informatie op platformonderwijshuisvesting.nl. De subsidieregeling vindt u op www.rvo.nl/gds.

BELEVING EN DE LEEROMGEVING VAN MORGEN

Hoe tijdelijk is permanent?

Onder leiding van de voorzitter van de redactieadviesraad van Schooldomein Edward van der Zwaag keken partners van Schooldomein terug op een dynamisch jaar en schetsten ze wat lijnen voor de toekomst. En dat in het Skills Lab van SG Thamen. Dromen mag!

Vlnr: Ludo van Sprang, Alfons Hams, Frank Roozenboom, Gertjan Verbaan, Willem Jan Willemsse, Freek de Kort, Els van Mierop, Sibø Arbeek, Marc de Lange, Ger Jägers en Edward van der Zwaag

Terug- en vooruitkijken

Edward opent het debat met de opmerking: “Ik ben bewust eerder gekomen om de sfeer van de school te proeven. En die ervaar je het beste in de docentenkamer. Daar hoor je hoe docenten hun werk ervaren en over hun leerlingen praten. Docenten ervaren de werkelijkheid vaak weer anders dan de directie het ziet. Wat zijn de verwachtingen voor 2017 van iedereen aan tafel? Directeur Ger Jägers opent: “Het mooie van verwachtingen is dat ze nooit helemaal uitkomen omdat er altijd weer nieuwe perspectieven ontstaan. Met ons nieuwe Skills Lab is zeker een verwachting uitgekomen

“Onderwijs is in de kern de relatie tussen twee mensen”

en die hing samen met de wens om te vernieuwen. Een uitdagende leeromgeving bepaalt niet het gedrag van leerlingen, maar kan dat gedrag wel beïnvloeden. Daardoor ontstaat ruimte voor leren. Als je naar het Skills Lab kijkt heeft een team al vroeg in het proces integraal nagedacht over de samenhang tussen ontwerp, kleur, vloer, geluid en inrichting. Dat heeft een prachtig resultaat opgeleverd. Wat blijft is dat de school een ontmoetingsplaats is. In de oude setting zat je in een rijtje met de rug naar je buurman. Deze tijd vraagt om meer contact als basisbehoefte. Daarom komen ze misschien ook meer in botsing met de docenten, maar is er ook meer gedeelde energie. Soms schuurt dat, maar dat hoort er ook bij.” Marc de Lange van STALAD knikt: “Verandering is altijd lastig en kan tot frustratie leiden. Dat moet je de tijd geven.”

Alfons Hams van Spring Architecten kijkt terug: “We zijn in 2016 met meer partijen gaan samenwerken met meer fascinatie naar elkaar. We begrijpen elkaars belangen meer. In het bouwproces ontmoet een opdrachtgever partijen en leveranciers die allemaal een eigen belang hebben. Wanneer je eerder samenwerkt, kun je meer kwaliteit uit hetzelfde, vaak sobere, budget halen. De recessie heeft ons nederiger gemaakt waardoor onze houding is veranderd; als architect waren we te veel generalist en was het nodig om ons breder te ontwikkelen.”

Marc vult aan: “We zien als inrichters meer hergebruik op het gebied van inrichting. Dat heet reborn, waarbij je op een creatieve manier middelen en materiaal hergebruikt, vaak in combinatie met nieuwe toepassingen. Daar spelen we op in, waarbij we steeds vaker al in het plan van aanpak waarde toevoegen.” Ger herkent dat: “In de planvorming heeft de bouwkant

de lead, terwijl steeds meer de inrichting de kwaliteit van de leeromgeving bepaalt. Daar zie je zeker een trend, waarbij de kunst is om slimme oplossingen te zoeken.” Marc knikt: “Sectoren als bibliotheek en archieven kennen een vergelijkbare ontwikkeling. In een krimp situatie moet je je willen onderscheiden en daar kan een goed inrichtingsconcept bij helpen.”

Welke bijdrage levert een goed gebouw?

Ger: “Onderwijs gaat in de kern over de relatie tussen mensen. Het gaat om wat de gebruikers met elkaar tot stand brengen. Een gebouw kan helpen om je uit te dagen en anders naar het vak te kijken. Leeromgevingen transformeren. Uur na uur in dezelfde omgeving werken met een vast rooster verbetert de leerprestatie in ieder geval niet. De oude rechte gang met lokalen vonden de leerlingen ook prachtig, maar het gaat erom dat een andere ruimte uitdaagt om nieuwe vaardigheden te ontwikkelen. Els van Mierop van De Meeuw haakt aan: “Van origine zijn we een ▶

DEELNEMERS

Edward van der Zwaag	Debater
Ger Jägers	Directeur Thamen
Alfons Hams	Spring Architecten
Els van Mierop en Freek de Kort	De Meeuw Toekomstbouwers
Gertjan Verbaan	DGMR
Ludo van Sprang	Ecophon
Marc de Lange en Willem Jan Willemsse	STALAD
Frank Roozenboom	H.W. van der Laan architecten
Sibo Arbeek	Schooldomein

modulaire bouwer en leveren we flexibele m². In 2016 zijn we meer een integratieplatform geworden. Onderwijs reflecteert op zichzelf en vraagt om andere oplossingen. Alles wat je kapot maakt om uiteindelijk een nieuwe beleving te maken is zonde. Wij kunnen heel goed een flexibele schil aan een school bouwen waardoor je innovatie en beleving mee kunt pakken, zonder dat je er voor 40 jaar aan vastzit. Dat is goed voor de exploitatie.”

Is flexibiliteit een trend?

Edward pakt dat thema verder op: “Hoeveel procent bouw je flexibel en wat is de kern? Hoe kun je het financieel zo regelen dat de bouwmethode de beleving faciliteert?” Els knikt: “Het heeft met omdenken te maken. We denken allemaal nog steeds vanuit de financieringsvraag en het permanente gebouw. Het onderwijs verandert, de leerlingen fluctueren en niemand wil voor leegstand bouwen. Door een brede school te bouwen kun je flexibel in de breedte denken, maar flexibel bouwen met kwaliteit kan ook.” Frank: “Er zijn veel mooie praktijkvoorbeelden in Nederland waarbij bestaande huisvesting is getransformeerd. Thamen had een constructie met sheddaken en een kolomstructuur, waardoor ik een totaal nieuwe leeromgeving kon ontwerpen. Daar zie ik kansen voor de projectinrichting. De leerling binnen het vmbo moet je extra verleiden. Daarbij is bewegend leren een belangrijke. We zien verschillende voorbeelden in het Skills Lab met als bedoeling om gebruikers los te trekken van het standaard meubilair. Zitten is het nieuwe roken.”

In hoeverre wordt beleving steeds belangrijker?

Edward opent met de vraag aan de aanwezigen: “Wordt beleving niet een modewoord?” Marc antwoordt: “Beleving is een containerbegrip. We zitten in een DWDD tijdperk, waarbij we meer in beelden en snelheid denken. Ik heb een zoon van 12 en dochter van 17, die consumeren informatie heel anders en veel sneller dan dat wij dat deden. En oude vormen kunnen opnieuw beleefd worden; je ziet dat bibliotheken weer in opkomst zijn, maar dan als onderdeel van brede scholen, dorpshuizen, kerken of gemeentehuizen.” Alfons knikt: “De werking van de beleving is een medium op zich. Hoe krijgen we de aandacht van de leerling? Er moet structuur geboden worden, zowel sociaal als ook pedagogisch-didactisch. Dan kan een transformatie naar nieuwe leeromgevingen succesvol verlopen.” Ger: “Zie het als een transitie van het onderwijs. Nadenken over de leeromgeving betekent nadenken over onze eigen vorming. Wat vraagt het nieuwe van ons?” Sibö herkent dat vanuit de praktijk van ICSadviseurs: “Wij stellen dat de foto een film is geworden. Vroeger was een uitvraag eenduidig; nu stap je in een proces dat zich blijft ontwikkelen. Alles is transformatie en daar heb je

goede vakmensen en procesregisseurs voor nodig. Hoe maak je een omgeving die op die verandering inspeelt.” Gertjan: “Die voorbeelden zie ik al wanneer onderhoud mee wordt aanbesteed. Dan zie je andere gesprekken ontstaan, omdat het over de verwachte prestatie gaat.” Ludo van Sprang van Ecophon: “Bewustwording kleurt de beleving in en die creëer je pas in gesprek met de scholen. Iedereen kent de eisen rond akoestiek, maar er zijn nog te veel gebouwen waarbij de akoestische prestaties slecht zijn.” Alfons vult aan: “De leerprestatie staat centraal en alle aspecten van klimaat, inrichting en duurzaamheid bepalen mee die leerprestatie. Goede onderwijshuisvesting triggert de gebruikers.” Gertjan Verbaan van DGMR reageert: “Beleving zit vaak ook in een goed comfort. Met een opdrachtgever moet je zoeken voor welke comfortaspecten je gaat binnen het beschikbare budget. Comfort moet je op maat bepalen en beïnvloedt de prestatie direct. De vraag is vervolgens hoe je het technisch uitwerkt. Naast energie en

ventilatie verdienen ook akoestiek en daglicht meer aandacht. In een lichte ruimte blijf je bijvoorbeeld alerter en heb je minder een after lunch dip.” Els van Mierop van De Meeuw knikt: “We hebben geen glazen bol, maar zeker is dat we leerlingen opleiden voor een wereld die nog niet bestaat. Beleving heeft met de tijd te maken en is veranderlijk. Daarom moeten we op conceptueel niveau meer met elkaar samenwerken. Wanneer je anders samenwerkt bepaal je risico's samen omdat je op waarde stuurt. We moeten ons op de eindgebruiker focussen in plaats van alles apart te doen. Wij komen uit de brainport regio, waar bedrijven een open *supply chain* creëren. Dan is de performance geluk, leerprestatie of docenttevredenheid in plaats van een gebouw of een leerlingset. De klant betaalt voor een serviceconcept en daar horen andere samenwerkingsvormen en exploitaties bij.”

Bestaat de school van morgen nog?

Ger reageert op deze vraag: “De school blijft altijd bestaan en het Skills Lab kan weer twintig jaar mee.” Marc vult aan: “Het schoolgebouw blijft bestaan en ik zie eerder een trend dat bedrijven en opleidingen steeds meer in elkaar gaan schuiven. Vormen transformeren, maar zolang je lokale maatschappelijke relevantie kunt verankeren is het lastig om op een functie te bezuinigen.” Els: “Maar waarom moeten we per se een functie in stand houden? Als het niet meer nodig is doen we er andere zinvolle dingen mee. Dan krijgen we een sterke circulaire economie die vooral in oplossingen denkt. Delen van gebouwen van jeugdzorg kunnen ook voor ouderenzorg werken. Je pakt het op en zet het ergens anders neer. En zo kun je nog steeds gebouwen creëren met een hart. Een aantal gebouwen van waarde blijft altijd, maar je kunt met kleine veranderingen het beeld aanpassen. Bijvoorbeeld via 3D geprinte gevels, waarmee je de ziel handhaaft, maar de beleving mee laat bewegen. Zo creëer je nieuwe gebouwen met een ziel.” Gertjan: “We moeten leren vanuit de exploitatie en het gebruik te denken. Daarvoor moeten partijen binnen de keten meer en langer (ook na oplevering) met elkaar samenwerken.” Alfons vult aan: “Dat vraagt om een actieve rol van de overheid. De VNG wil IHP's meer status geven en renovatie in de wet een status geven. Het kwaliteitskader voor PO en VO wordt steeds meer als uitgangspunt genomen en het effect is dat gemeenten steeds meer een dienstverlenende houding aannemen. Dat vind ik een goede ontwikkeling.” Architect Frank Roozenboom ten slotte over de rol van Schooldomein in 2017: “Schooldomein kan innovatie faciliteren.” Ger knikt: “Het Schooldomein experiment is geslaagd, maar nu begint de echte verandering pas. Er is nog genoeg te doen en als ik vaker zo'n multidisciplinair team aan tafel zou krijgen zou er meer mogelijk zijn.” 🕒

Het debat eindigt met enkele oneliners voor 2017:

Ger:	<i>Consulerende gesprekken vooraf maken de leeromgeving beter.</i>
Alfons:	<i>Ontmoeten is het begin van samenwerken en daarom moeten scholen blijven.</i>
Frank:	<i>Bewegend leren zorgt dat leren transformeert.</i>
Gertjan:	<i>Niet alles kost geld als je er maar oog voor hebt.</i>
Marc:	<i>Best value als uitgangspunt van transformeren.</i>
Els:	<i>Delen is het nieuwe vermenigvuldigen.</i>
Sibo:	<i>De foto is een film geworden; je moet meebewegen.</i>
Edward:	<i>Alleen ging sneller in 2016. Samen kom je verder in 2017.</i>
Ludo:	<i>Bewustwording leidt tot meer begrip en betere keuzes.</i>

GEZOND AANBESTEDEN VOOR GOEDE GEBOUWEN

Waar zouden we zijn

Architectuur is belangrijk, maar architectenbureaus hebben het moeilijk. Toch verdient elke ontwerp- en bouwopgave de architect die het beste bij de opgave past. Onduidelijkheid over de wijze van selecteren leidt tot ergernis. Wat zijn goede afspraken om tot zaken te komen? Tijd voor een goed debat!

OVER AANBESTEDINGEN

Roger Tan, bestuurslid BNA en directeur Broek-Bakema trapt af: "Het klagen over aanbestedingen is van alle tijden. Is het gedrag van architecten en hun opdrachtgevers rationeel of irrationeel? Architecten hebben de neiging om meer te leveren dan gevraagd wordt en dat zonder vergoeding. Hoe kunnen we dat thema met opdrachtgevers en adviseurs bespreekbaar maken? En wat is vanuit het oogpunt van leveranciers een reële vergoeding, waarbij de basis een realistische uitvraag is. Dat thema willen we vanuit de BNA helder op tafel krijgen." Richelle de Jong: "Er wordt wel veel geklaagd, maar een groot voordeel van Europese aanbestedingen is dat andere dan de bekende scholenbouwers (zoals dat vroeger ging via bestaande contacten), de kans krijgen in te schrijven. Dat genereert kansen om nieuwe werkvelden te ontdekken en je bestaande netwerk uit te

breiden. De markt is daarmee opener geworden." Kees Willems schudt zijn hoofd: "Nee, het systeem is nu juist veel meer gesloten." "Het systeem is transparant; de regels worden door de opdrachtgevers zelf opgesteld. Ervaring werd vroeger ook gevraagd door opdrachtgevers. Binnen het Europese selectiesysteem zijn er nu ook waar weinig tot geen ervaring wordt gevraagd door opdrachtgevers die dat aandurven", stelt Richelle. "We merken wel duidelijke verschillen met betrekking tot de eisen in de gunningsfase en soms zijn die multi-interpretabel. Een heldere richtlijn zou opdrachtgevers kunnen helpen te bepalen wat zij nodig hebben om de juiste architect te selecteren. Vraag je een bureaupresentatie, een visie of een schetsontwerp." Jan Willem van Kasteel: "Het gaat dus om bewustwording, je moet bewust zijn wat je vraagt. Soms ga je al een richting op zonder dat er een dialoog is geweest."

zonder architectuur?

OVER VERWACHTINGEN

Bram van der Kleij: "Dat speelt al wanneer je de leidraad opstelt en de vraag van de opdrachtgever helder probeert te krijgen. Want opdrachtgevers kunnen een niet realistische ambitie hebben."

Kees: "Het gaat mis bij de presentatie en beoordeling ervan. Er wordt bijvoorbeeld een visie gevraagd, waarbij sommige architecten dan met een maquette komen. Veelal niet deskundige leden van de beoordelingscommissie laten zich dan verleiden, net als met het kopen van auto's. Al die extra's trekken je over de streep." Jan Willem reageert: "Het prisoners dilemma, ga je daar wel of niet in mee." Titia Luiten: "In een periode van schaarste is het lastig om je in te houden, omdat je moet overleven." Ieke Koning reageert: "Wil je als architect dan beperkt worden?" Titia knikt: "Ik twijfel, maar ja, een heldere leidraad voor opdrachtgever, adviseurs en architecten zou helpen. Het moet bij een presentatie of visie bijvoorbeeld duidelijk zijn dat tekeningen of maquettes niet meedoen. Architecten willen een potentiële opdrachtgever verleiden en gaan daarin vaak veel verder dan proportioneel is voor de uitvraag." Erik Kooij vult aan: "Ik vind dat in de eerste ronde vijf offerten vragen al veel is. Je kunt beter vanuit drie visies kiezen dan

vanuit vijf. En bekort de tijd dat architecten kunnen reageren. Vaak is dat zes weken waardoor ze toch weer te lang gaan broeden. Maak er twee weken van, dan krijg je een heel andere dynamiek." Richelle lacht: "Je hebt wel gelijk, maar concepten bedenken is nu juist ook één van de leuke aspecten van ons werk. Het gaat er om dat de opdrachtgever de juiste vraag weet te formuleren om de voor de betreffende opgave geschikte architect te kunnen selecteren; of dat nu een bureaupresentatie is, een visie of een schetsontwerp, die opgave vervolgens scherp omschrijft en zich bewust is van de hoeveelheid werk die de verschillende opties vergen."

OVER EEN TRANSPARANT PROCES

Huub Frencken: "Adviseurs maken vaak een uitgewerkt programma van eisen, voordat de architectenselectie plaats vindt. Wij merken regelmatig dat de opdrachtgever onze visie deelt, maar belemmerd wordt door wat er al ligt." Erik knikt: ▶

DEELNEMERS DEBAT

· Roger Tan	BroekBakema
· Titia Luiten	JHK Architecten
· Huub Frencken	Frencken Scholl Architecten
· Richelle de Jong	DP6 architectuurstudio
· Sander Ros	RoosRos Architecten
· Kees Willems	TenW architecten adviseurs
· Erik Kooij	Spring Architecten
· Ieke Koning	ICSadviseurs
· Bram van der Kleij	ICSadviseurs
· David Bouwer	ICSadviseurs
· Jan Willem van Kasteel	ICSadviseurs
· Sibo Arbeek	Voorzitter debat

Richelle de Jong, David Bouwer, Huub Frencken

Erik Kooij, Roger Tan, Richelle de Jong

Ieke Koning, Sander Ros, Bram van der Kleij

Sander Ros, Bram van der Kleij, Kees Willems

“Waarom presenteert de opdrachtgever zich niet aan de architect? Hij verschuilt zich vaak achter de leidraad en dat maakt het lastiger om een ontwerp te maken dat aansluit op de wensen van de gebruikers.” Ieke: “Die discussie loopt nu binnen ons bureau; hoe kun je elkaar eerder versterken. Tegelijkertijd is het

“Uiteindelijk gaat het er om wat een proportionele vergoeding voor een realistische uitvraag is.”

voor de visievorming van de opdrachtgever belangrijk om een veilige discussie te voeren, voordat je de vraag naar de markt brengt.” Kees reageert: “Juist de architect is in staat om met zijn ruimtelijke manier van verbeelden dat proces van onderwijsvernieuwing op gang te brengen.” Huub vult aan: “Vorige week nam ik een potentiële opdrachtgever mee naar een school die ik heb ontworpen. Ze willen eigenlijk een traditioneel concept, maar vonden het gebouw met zijn open structuur prachtig. Over twee weken moet ik presenteren, maar dan is de basis wel weer het programma van eisen.” Sander Ros: “Het kan anders; we doen nu mee in een selectietraject met drie architecten. De opdrachtgever komt bij ons bureau langs om een eerste indruk te krijgen en met het team hebben we over een week een interactieve workshop. Dat

maakt het proces veel productiever en inspirerender.” Bram: “Ik vind in de 1e fase van de aanbesteding (het selectieproces) moodboards te vluchtig en zie niet direct de meerwaarde van een plaatje bij de aanbesteding, omdat die niet volgens een dialoog tot stand is te komen.” Kees knikt: “Je wordt geselecteerd op basis van de beste fotograaf.” Jan Willem: “Maar vertel me dan hoe je van 40 aanbieders terug gaat naar een selectie van vijf architecten.” Richelle reageert: “Maar daar ligt het probleem niet. Je kunt die aanbesteding gewoon niet 100% objectief krijgen. Het aandachtspunt zit vooral in de fase van gunning.” Roger knikt: “En daar onderscheiden we vier aspecten: wat wordt er gevraagd, wat is een proportionele vergoeding bij de vraag, wat zijn de beoordelingscriteria en tenslotte zijn het eenzijdige voorwaarden of is een dialoog mogelijk.”

OVER VISIE EN REALISME

Titia: “Het woord visie is multi-interpretabel. Er moet een duidelijk onderscheid worden gemaakt tussen een visie, een schetsontwerp en een voorlopig ontwerp. Daar ligt een rol voor adviesbureaus om daarin scherp te zijn.” “Maar onze opdrachtgever is in de praktijk een aantal personen met verschillende belangen”, stelt Huub, “zoals de stedenbouwkundige, de wethouder en de schooldirecteur.” Sander reageert: “Een architect is per definitie 360 graden gericht; je hebt nu eenmaal met verschillende perspectieven te maken. Dat maakt juist kwaliteit.” Kees verder: “Er mag nog wat gebeuren aan de realiteit van de uitvraag. Opdrachtgevers hebben een normbudget, maar verwachten een geweldig gebouw dat ook nog eens heel duurzaam is en goedkoop in het onderhoud.” David: “Je moet durven zeggen dat het niet haalbaar is en daar ligt zeker ook een taak bij ons, ook om de opdrachtgever te beschermen tegen te hoge verwachtingen.” Titia: “Wij willen graag het eerlijke verhaal vertellen, maar niet elke opdrachtgever wil dat horen. Dan staat de volgende architect de prachtigste verhalen te vertellen en daar zijn opdrachtgevers gevoelig voor.” Roger knikt: “Wij houden een

assessment in een tender, waarbij we beoordelen of de ambitie wel in lijn is met het budget en de ambities. Als dat niet zo is trekken we ons terug.” Roger: “Het is een samenspel van alle actoren; budget, een realistische uitvraag en een heldere leidraad.” Bram: “Het afgelopen jaar waren de budgetten krap en de verwachtingen niet altijd realistisch. Dan moet je wel even zoeken om tot een realistisch maar sober en doelmatig niveau te komen.” Kees: “Als het budget te krap is zou je het project niet in de markt moeten willen zetten.” David: “Het gaat vooral om meer transparantie; als we weten dat het budget krap is zoeken we een architect die helpt om het maximale eruit halen. Misschien moet je dan meer een aanpak ontwikkelen waarbij je binnen een teamverband tot een maximaal resultaat komt. Dan richt je je meer op het proces na de aanbesteding.” Titia: Goed idee, maar wij maken een dergelijke werkwijze zelden mee. Bovendien moet dan ook dat criterium doorslaggevend zijn in de beoordeling. En minder het ‘mooie plaatje.’” Huub: “Toch vind ik dat onze rol onder druk staat, omdat Design & Build aanbestedingen rechtstreeks naar de aannemer gaan.” Roger daarop: “Dat is binnen innovatief aanbesteden inderdaad een

trend, maar onze ervaring is dat er juist veel aandacht wordt besteed aan de rol van de architect.” Kees knikt: “Ik denk juist dat wij als beroepsgroep veel van kundige aannemers in vaak complexe opgaven kunnen leren. Daarbij zien zij steeds vaker het belang van de architectonische component in de selectie.” Titia: “En aannemers zijn vaak kritischer dan architecten. Ze trekken sneller conclusies als de acquisitie inspanningen en de opbrengsten niet met elkaar in balans zijn.”

OVER HET VERDIENMODEL

“Toch is ons verdienmodel slecht”, stelt Titia. “Europese aanbestedingen hebben zaken wel transparant gemaakt, maar acquisities kosten veel geld en inspanning. Daarin verschillen we van andere branches, omdat ons product gelijk onze kernkwaliteit is; we geven onze intellectuele eigendommen heel snel weg. Kees: “Als je een constructeur te weinig geeft krijg je te veel staal, want dan hoeft hij minder te rekenen.” Huub: “Mogelijk helpt het om het honorarium vast te zetten. Door bij elke opgave te benchmarken kun je het fixeren. Als het honorarium reëel is doe je meer recht aan de inspanning van alle partijen. Dat werkt al goed in het buitenland.” Roger: “Uiteindelijk gaat het er om wat een proportionele vergoeding voor een realistische uitvraag is. Vaak is een bureaupresentatie geven aan de hand van referenties al genoeg, waarbij je geen renders, geen maquettes en geen schets mag inleveren.” Sander is het hiermee eens, maar geeft aan: “Ik zou de op te leveren stukken niet inperken, maar wel de voorbereidingstermijn sterk terugbrengen. Bureaus willen zich op een bepaalde manier uiten.” Kees: “Maar dat maakt het juist niet transparant, als je een maquette maakt ben je aan het ontwerpen.” Ieke knikt: “Dan begrijp je ook precies waarom we jullie nodig hebben. We moeten redelijkheid vertalen naar inspanning en vergoeding en daarin moeten we de opdrachtgever leiden.” Kees vult aan: “Dat werkt goed bij een bewust bekwaame opdrachtgever, maar niet bij een onbewust onbekwame opdrachtgever. Die moet je toch meer sturen en daar kan een vergoeding helpen om bewuster de selectiefase in te gaan.”

OVER DE RICHTLIJN

Roger: “Om die reden zijn we met de BNA en adviseurs zoals ICSadviseurs bezig een richtlijn op te stellen, waarin heldere spelregels staan verwoord.” Jan Willem heeft vanuit ICSadviseurs meegedacht: “Gezond aanbesteden doet recht aan de inspanning die architecten leveren. De Richtlijn gezonde architectenselecties kunnen partijen gebruiken om het gesprek goed te voeren.”

De richtlijn zal eind november 2016 op de website van BNA worden gepubliceerd.

Wat is een visie?

Bureau presentatie	Visie	SO	VO
Werkwijze	Werkwijze / PvA	Locatie en gebouwconcept	Locatie en gebouwconcept
Referentie beelden	Referentie beelden	Vlekkenplan / voorbeeld plattegrond	Plattegronden
	1 grove schets	1 render	3 renders
			Bouwkosten calculatie
~24u	~150u	~300u	~600u

HONDERD JAAR SCHOLENBOW

En waar praat je dan over?

"Wat hebben we geleerd van 100 jaar scholenbouw?" Wat een krachtig thema voor een debat in het Nationaal Onderwijsmuseum in Dordrecht. Gastheer was Guus Klamerek van Ecophon. Hij had mondige gasten uitgenodigd, waaronder ook Mie Guldbaek-Broens uit Denemarken. Zo kreeg het debat een internationaal tintje.

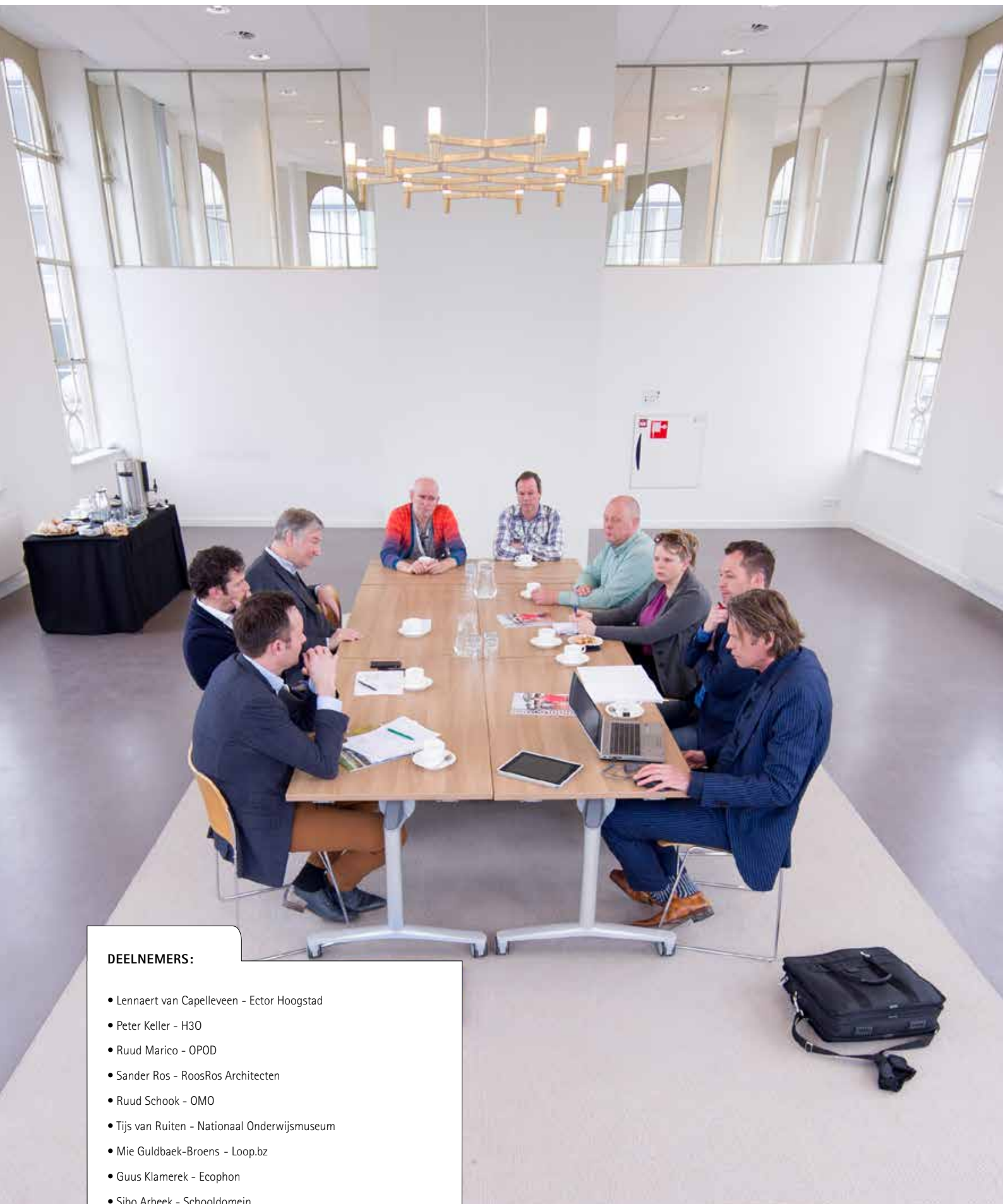
Alle deelnemers zijn vanuit verschillende achtergronden betrokken bij gebouwen en we trappen af met de stelling: *"Vroeger was het binnenmilieu geen probleem omdat de gebouwen beter waren."* Tijs van Ruiten van het Onderwijsmuseum: "De lokalen waren vroeger te klein, omdat er wel 50 kinderen in zaten. Dus was het binnenmilieu slecht." Peter Keller van het schoolbestuur H3O reageert: "Gebouwen waren vroeger niet beter, maar wel ruimtelijker en ze hadden zeker geen beter comfort." Sander Ros knikt: "De logica was echter wel plezierig en gebouwen waren vaak ruim gedimensioneerd, dat zijn we nu vaak kwijt, net als het licht dat in die oude lokalen zo mooi binnenviel." "Maar ze waren niet energieuw, ze tochtten en ze waren niet geschikt voor het digitale tijdperk. Vooral de gebouwen uit de jaren '60 en '70 waren op velerlei gebieden slecht. Die echt oude gebouwen hebben een soort ambachtelijke charme, waardoor ze je raken. En ze lagen vaak op de juiste plek", reageert Ruud Marico van het openbaar primair onderwijs Dordrecht (OPOD), "terwijl veel van die latere scholen juist op lastige plekken liggen." Lennaert: "Nu worden teveel scholen voor te weinig budget met teveel installaties gebouwd. We moeten juist naar minder installaties en meer low tech. We zijn bezig met het Merlet College in Cuijk, waarbij het uitgangspunt een gebouw zonder installaties is, maar wel met een goed binnenklimaat, dat je bovendien kunt zoneren. Denk bijvoorbeeld na over de oriëntatie van het gebouw en natuurlijke ventilatie. BIM maakt het nu al mogelijk om tot 40% minder constructie te bouwen. Dat levert slimme gebouwen op, die ook makkelijk door de conciërge en facilitair manager te beheren zijn, zonder ingewikkelde software, waardoor het weer mis gaat". Ruud Schook van OMO reageert: "Het zou mooi zijn wanneer je door slimmer aan de voorkant te ontwerpen je aan de

"Je zult meer evenement-gericht moeten ontwerpen en het gebouw moet adaptief zijn."

maintain-kant voordeliger uit bent." Onderwijskundig adviseur Mie Guldbaek-Broens: "Op het moment dat je het gebouw overdraagt moet het simpel te gebruiken zijn. Dat geldt ook voor meubels en middelen. Het kost scholen vaak veel tijd om ICT-gerelateerde apparatuur geschikt te maken voor het onderwijs." Ruud vult aan: "Kijk naar de ontwikkeling van de auto. Die zit nu vol met elektronica en je kiest hem op het uiterlijk en het comfort. Verder hoeft je nergens over na te denken. Zo gaat het ook met gebouwen en leeromgevingen." Sander herkent die ontwikkeling: "Hennes de Ridder heeft het al over *adaptive buildings* die voor ons denken. Kijk ook naar de ontwikkeling van het 3D printen. Denk je dat het vak van architect over 20 jaar nog bestaat? Dat wordt een soort BIM-manager of 3D modeller."

GOEDE AKOESTIEK

De stelling *"Een goede akoestiek is een onmiskenbaar onderdeel van een goede school"* levert nieuwe standpunten op. Ruud Marico: "Je ziet bij veel gebouwen van ongeveer acht jaar geleden dat er problemen zijn met akoestiek en ventilatie. Peter reageert: "Dat heeft ook te maken met geld. Akoestiek is vaak een sluitpost, terwijl het essentieel is voor een goede beleving. Op een aantal basisscholen hebben we om die reden tapijt teruggebracht, omdat de akoestiek zo slecht was." Guus wijst op de vergaderruimte, waarin het debat plaatsvindt: "Dit is een hoge ruimte met alleen maar harde afwerkingen en daardoor veel nagalm. Het geluid komt continu terug via reflecties uit alle richtingen. Ons gehoor kan hier niet goed mee omgaan omdat dat ontwikkeld is op het horen van geluid in de vrije natuur, waar je zelden harde parallelle afwerkingen hebt. Door de combinatie van hoogte en de harde afwerkingen zou je om het goed te krijgen zowel iets aan het plafond als aan de wanden moeten doen. We zijn betrokken bij de renovatie van het ►

DEELNEMERS:

- Lennaert van Capelleveen - Ector Hoogstad
- Peter Keller - H30
- Ruud Marico - OPOD
- Sander Ros - RoosRos Architecten
- Ruud Schook - OMO
- Tijs van Ruiten - Nationaal Onderwijsmuseum
- Mie Guldbaek-Broens - Loop.bz
- Guus Klamerek - Ecophon
- Sibo Arbeek - Schooldomein

Onderwijsmuseum en hebben hier ook gesprekken over gevoerd maar in dit geval is de oude sfeer en esthetiek van de commissarissen kamer heel bewust zo gelaten als dat het nu is. Dat is vreemd gezien de functie van de ruimte maar uiteraard begrijpelijk vanuit andere beweegredenen. In een discussie gaf Paul Rosenmöller recent aan dat kennis verloren gaat als de omgeving slecht is. Een goede akoestiek ondersteunt de docent bij het werk." Mie: "Het grootste probleem is niet het gedrag van de mensen maar de fysieke omgeving. Er wordt gestuurd op gedrag van pubers, terwijl dat gedrag natuurlijk is en tegelijkertijd zijn er geen heldere standaarden voor fysieke leeromgevingen. Neem bijvoorbeeld 60 leerlingen in een open ruimte, die tegelijkertijd praten en toch bijdragen aan het leerproces." Guus knikt: "Maar een heel klein percentage van de scholen werkt met open plattegronden. Ruim 95% werkt nog traditioneel, waarbij groepswerk in de klaslokalen wordt gedaan en de gangen niet bedoeld

zijn voor onderwijs. Een diversiteit van learning spaces werkt beter." Lennaert ziet dat ook: "Wij denken dat de archetypen van scholen niet meer bestaan, daar moet je niet meer op bouwen. Je zult meer evenementgericht moeten ontwerpen en het gebouw moet adaptief zijn. Wat wil je gedurende het hele jaar doen in het gebouw en hoe kun je dat ontwerpen en organiseren. Dan krijg je ook veel interessantere gebouwen. Het gaat om de juiste netwerken en de juiste specialisten en dat kan ook in een fabriekshal georganiseerd worden. Thema's als flexibiliteit, ontmoeten, veiligheid en geborgenheid gaat over alle gebouwen. De rol van de architect verdwijnt niet; het gaat er om hoe je het met elkaar organiseert en vorm geeft." Sander ziet in de praktijk ook een keerzijde: "De uitdaging van evenementgericht ontwerpen is dat mensen in het proces meegenomen moeten worden. Ik heb een grote open onderwijshal gemaakt en gedurende het proces werden er steeds meer ruimtes als hokjes in getimmerd.

Je moet in de volle breedte het draagvlak hebben anders werkt het niet. Co-design is essentieel! Je moet wel gebouwen met een ziel maken die passen in de omgeving en ingebed zijn in de maatschappij.”

ONDERWIJSVERNIEUWING EN KWALITEIT

De stelling “*Onderwijsvernieuwing leidt tot een betere kwaliteit van het onderwijs*” levert gelijk een stevige reactie op van Tijs: “Dat is niet zo. Van bovenaf opgelegde onderwijsvernieuwingen hebben weinig effect gehad. Kijk naar de ontwikkeling van de Tweede Fase of het VMBO. Kees Boeke is één van de weinigen met een geslaagde vernieuwing en bovendien een goede vertaling naar het gebouw.” Guus vult aan: “Ken je het onderwijsconcept Agora? Dat is echt vernieuwend en Niekée in Roermond werkt er ook mee. Sander: “Wat is vernieuwend; ik ben nu met de Rietveldschool in Badhoevedorp bezig. Daar heb je compacte instructieplekken voor leerlingen, waarna ze over de afdeling uitwaaiëren. De docenten zijn daar meer coach.”

Tijs weer: “Je kunt ook een beetje vernieuwingsmoe worden. In de onderwijswet van 1801 stond precies hoe het gebouw moest worden ingericht. De

school moet beginnen met kinderen geborgenheid te geven. Je bent op zoek naar die school uit 1801 die rechtlijnig en statisch was qua maatschappijbeeld en dus veilig, maar die nu vloeiend en uitdagend is en toch geborgenheid biedt.”

DE GOEDE LEEROMGEVING

Een goede leeromgeving is belangrijker dan een nieuw gebouw, daar is iedereen het over eens. Sander: “Je hebt een basecamp nodig. Dat is een plek waar je maximaal kunt leren en ontmoeten. Door nieuwe virtuele technieken zoals virtual reality en augmented reality, de opkomst van de 3D-bril en hologrammen kun je overal college volgen. Dat kan zelfs in bed zijn, maar dan mis je het sociaal samenzijn. Samen zijn en elkaar ontmoeten zijn essentieel onderdeel van deze samenleving. Dus de leeromgeving moet die aantrekkelijkheid en dat verbindend vermogen in zich hebben.” Lennaert vult aan: “Je kunt op verschillende manieren leren, maar ik merk dat regelmaat en structuur belangrijke waarden zijn en blijven. Kinderen vergelijken hun leerkracht met hun ouders en dat komt omdat de school die zorgende rol op zich

invoering van het klassikale onderwijs was toen de nieuwe leerwijze.” Sander: “Dat systeem hebben we twee eeuwen volgehouden, maar door de digitalisering verandert de leeromgeving snel. De vraag is of gebouwen snel op die verandering kunnen reageren.” Dit is Mie’s jachtterrein: “Het systeem paste goed bij het type samenleving waarin respect, rolmodellen en de docent als alleswetende kenniszender centraal stonden. Onderwijs moet per definitie de veranderende samenleving reflecteren. De school heeft geen monopolie meer op informatie. We moeten kinderen leren sociaal en tolerant te zijn en te leren samenwerken en in de basis samenzijn. Samenwerken moet je ook zichtbaar maken in de wereld van de volwassenen. Laat maar zien hoe docenten in een team samenwerken en onderhandelen: *The school as a reflection of real society*. De open leeromgeving biedt de leerkracht meer mogelijkheid om bescherming te bieden.” Lennaert reageert als jonge vader: “Een

neemt. We creëren een leuke omgeving omdat we te weinig tijd aan onze kinderen kunnen besteden.” Ruud Schook vat samen: “We zoeken naar een soort structuur, maar is dat nog wel een onderwijsgebouw. Vroeger stond het gebouw voor de functie onderwijs, maar nu niet meer?” Mie reageert: “Veranderbaarheid is iets anders dan flexibiliteit, want een flexibel gebouw is slecht voor onderwijskundige ontwikkelingen: *diversity is good, flexibility is bad*. Lennaert knikt: “Flexibiliteit is een facilitaire afweging geweest, maar zeker geen onderwijskundige.” Sander knikt: “Je ziet de golfbeweging in de samenleving van vasthouden en loslaten; naast een karakteristiek gebouw moet het veranderbaar en flexibel zijn. De vraag is of gebouwen dat bij kunnen benen. Een goed gebouw moet dat kunnen, door adaptief te zijn.” 📌

📌 Kijk voor meer informatie over binnenklimaat en akoestiek op www.ecophon.com.

SCHOOLDOMEIN

Schooldomein is al 30 jaar een informatief en prikkelend medium voor de onderwijs-, welzijn-, sport- en zorgmarkt met informatie en praktijkvoorbeelden over zaken rond de infrastructuur, organisatie en huisvesting van instellingen.

Schooldomein richt zich op managers, bestuurders en beleidsmedewerkers en is bedoeld voor iedereen, die op het niveau van instellingen of bij de overheid betrokken is bij het vinden van oplossingen voor samenhangende vraagstukken in de non-profit en profit sector.

Schooldomein wordt zes keer per jaar gratis naar alle onderwijsinstellingen, gemeenten, woningcorporaties, architecten en relevante marktpartijen gestuurd.

info@schooldomein.nl

www.schooldomein.nl

facebook.com/schooldomein

twitter.com/schooldomein

linkedin.com/company/schooldomein

issuu.com/schooldomein